

3054

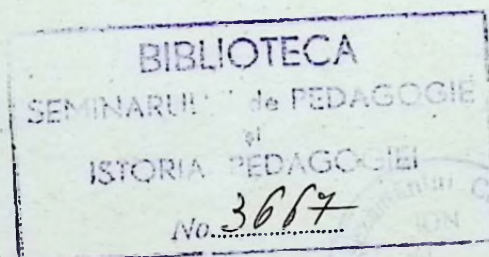
AȘEZĂMÂNTUL CULTURAL
ION C. BRĂTIANU

XXXI

CONTRIBUȚII
LA ISTORIA LEGĂTURILOR POLONO-
ROMÂNE ÎN ANII 1865-1866

DE

GH. DUZINCHEVICI

„CARTEA ROMÂNEASCĂ”, BUCUREȘTI

1936

Biblioteca ULBS.biu

BE55561*60

Biblioteca Universitara ULBS

III 3054

94R/D94

U. Et. 3

AȘEZĂMÂNTUL CULTURAL
ION C. BRĂTIANU

XXXI

CONTRIBUȚII
LA ISTORIA LEGĂTURILOR POLONO-
ROMÂNE ÎN ANII 1865-1866

DE

GH. DUZINCHEVICI

3667

„CARTEA ROMÂNEASCĂ”, BUCUREȘTI

1936

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

BIBLIOTECA UNIVERSITARĂ

Nr. inv.

289978 25

INTRODUCERE 1954

UNIVERSITATEA
BIBLIOTECĂ
CENTRALĂ
DIN SIBIU

P R E F A Ț A

Intr'un timp când nu existau raporturi între România și Polonia, Statul polon nefiind macar o speranță, un cleric polon așezat în România dădea revistei mele „Neamul Românesc”, amintirile, așa de interesante, ale lui Dunin.

De aceeași epocă, de generoasă amintire, se ocupă acum în acest volum unul din tinerii cari, din fericire, au învățat greaua limbă polonă și poate, ceiace a fost refuzat generației mele, să întrebuițeze atât de bogata bibliografie în această limbă pentru a lumina raporturile dintre cele două națiuni.

E o lucrare de importanță deosebită, care se sprijină pe inedite și le dă din bielșug. Forma plăcută, grija de stil nu e privită de autor, ca de unii reformatori ușurateci și neînțelegători, ca un păcat față de acea Zină a Istoriei, care, rămânând credincioasă întâii ei datorii de adevăr, nu e obligată să fie urâtă, oarbă, rece și proastă.

N. Iorga.

L A M U R I R E

Lucrarea aceasta vine să întregiască cele ce am scris asupra legăturilor româno-polone din anii 1863—1864 ¹⁾, ducând povestirea până în anul 1866. Socotim că e o contribuție prețioasă nu numai pentru istoria Românilor, dar chiar și pentru cunoașterea activității emigrației polone în răsăritul Europei după înăbușirea definitivă a sângeroasei revolte polone izbucnite în anul 1863 ²⁾.

Ne simțim datori, pentru a preîntâmpina eventuale critice, să afirmăm că subiectul e tratat inegal. În tratarea chestiunilor am fost siliți din cauza lipsei informațiilor pe care nu le-am găsit decât în documentele pe care le dăm în anexă, să ne bazăm exclusiv pe ele. Adică, am detaliat acolo unde informația era mai bogată, indiferent de însemnătatea chestiunii în raport cu alta, și am scris pe scurt acolo unde, deși poate ar fi trebuit să dăm mai mult, n'am putut-o face din lipsă de informației ³⁾.

Ținem să mai afirmăm un lucru. Cu această lucrare nu s'a spus tot ce se putea spune asupra activității emigrației po-

1) Gh. Duzinchevici, *Cuza-Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935.

2) Nici în cea mai nouă lucrare a unui harnic cercetător polon, nu sunt cunoscute deloc cele ce dăm în prezenta lucrare. Vezi: *Adam Lewak, Dzieje emigracji polskiej w Turcji (1831—1878)*, Varșovia, 1935. Bogat informată, plină de inedit, lucrarea d-lui Lewak e, în acelaș timp, plină de greșeli și exagerări atunci când vorbește de legăturile lui Cuza cu Polonii.

3) Cu toată strădania pe care am depus-o controlând întreaga arhivă din care am strâns documentele din anexă, n'am putut găsi mai mult decât aceea ce dăm.

lone în legătură cu țara noastră. Această activitate continuă și în timpul domniei regelui Carol I, cu aceleași directive pe care le arătăm în prezenta lucrare, dar cu mijloace schimbate ¹⁾.

Nu putem încheia aceste rânduri fără a mulțumi cu sinceră recunoștință domnului Ministru Al. Lapedatu care a binevoit să recomande lucrarea pentru tipărire precum și Comitetului Așezământului Cultural Ion C. Brătianu, care a publicat-o.

Gh. Duzinchevici

București, Februarie 1936.

1) Documentăm aceasta într-o lucrare care va apărea curând.

DIRECTIVE NOI POLONE DUPĂ 1863

Insuccesul revoluției din 1863 a fost bună școală pentru Poloni. Ei și-au dat seama că propriile interese împiedică pe unele state europene să le dea ajutor efectiv și că, pentru a putea lupta cu succes, trebuie să fie bine pregătiți. Ori, acum, problema pregătirii viitoarei revoluții pe care totdeauna au socotit-o apropiată, era mai complicată decât înainte de anul 1863. Oficialitatea rusească prin măsurile pe care le-a luat, pedepsind cu moartea pe șefii principali ai revoluției, pe alții exilându-i, prin colonizările silite de Poloni în unele părți ale imperiului, a desorganizat complet și pentru mult timp acel element central care era indispensabil în conducerea revoluției. La aceasta se mai poate adăoga și fuga multor Poloni care au îngroșat rândurile emigrației răspândite prin multe țări din Europa, fie apuseană, în Franța mai ales, fie răsăriteană, la Slavii sudici, în Turcia europeană și în România.

Dar Polonii au mai tras încă o învățătură. S'au convins că cele trei state cotropitoare știu să fie solidare atunci când sunt amenințate să piardă bucățile rupte din trupul Poloniei. Dacă revoluția din 1863 a fost îndreptată numai împotriva Rusiei și dacă Guvernul Național convins că Austria e sinceră față de Poloni a fost gata să susție o eventuală ciuntire a României în favoarea acestui stat,¹ apoi din 1864 Polonii și-au schimbat atitudinea, intrigând chiar cu Italienii și Ungurii împotriva Austriei². Deci viitoarea luptă de renaștere a sta-

1. Gh. Duzinchevici, *Contribuțiuni la Domnia lui Cuza-Vodă*, Vălenii-de-Munte, 1935, p. 9—10. (Extras din „*Revista Istorică*”, XXI, 4—6, 1935).

2. Idem, *Cuza-Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, p. 82—96.

tului polon avea să fie îndreptată împotriva Rusiei și Austriei.

Ce mijloace aveau Polonii ca să-și asigure victoria în lupta viitoare? Evident că o bună pregătire militară. Dar aceasta pe lângă că era greu de îndeplinit sub ocupațiune străină, avându-se în vedere forțele de care dispuneau vrăjmașii, nu era suficientă spre a asigura victoria. Convinși despre aceasta, încep Polonii să acționeze și pe alte căi. Să vedem, pe scurt, care sunt acestea. Pentru a-și asigura succesul împotriva Austriei, conglomerat de națiuni, Polonii au căutat să submineze integritatea acestui stat. Pentru aducerea la îndeplinire a acestui plan, Guvernul Național l-a numit pe Zygmunt Miłkowski¹ pe la începutul anului 1864, agent plenipotențiar pe lângă guvernul sârbesc și în acelaș timp agent și reprezentant la Slavii suddunăreni și în Ungaria. După cum singur scrie, planul lui de activitate era următorul :

1. Să menție legături pașnice între Serbia și Turcia ;
2. Să acorde sprijin Sârbilor, Slavilor din Austria și Ungurilor ;
3. Să-i convingă pe toți aceștia că, rămânând sub ocupațiunea austriacă, nu-și vor putea rezolva chestiunile lor interne și certurile dintre ei ;
4. Să le dovedească de asemenea că Polonia poate să ajute ca aliat numai pe aceia cari vor lupta cu Austria ;
5. Să-i convingă că Polonia nu are niciun gând ascuns sau dușmănos fie față de Slavii cu cari se înrudesce, fie față de Unguri sau Români. Ba dimpotrivă ; de îndată ce va fi independentă, Polonia va ajuta pe fiecare din aceste națiuni să se desvolte căci este în propriul ei interes ca să aibă ca aliați pe Slavi, Unguri și Români împotriva Rușilor și Germanilor. Despre activitatea lui Miłkowski la Cehi n'avem detalii, deși aceasta a existat, căci singur scrie : „Acum mă duc la Praga pentru a mă înțelege cu Cehii și pentru a-mi găsi printre ei personal pentru o agenție polonă”². In chestiu-

1. Acesta este comandantul detașamentului polon dezarmat de Români la Rânzești în anul 1863.

2. *Biblioteka Narodowa (Rapperswil)*, Varșovia, mss. 785/I, scrisoarea lui Miłkowski din 3 Martie 1864 ; mss. 1357/1863 scrisoarea Guvernului Național, Varșovia, 5 Martie 1864.

nile sârbești, trebuia să activeze în strânsă legătură cu agentul general polon din Răsărit, baronul Oksza, cu sediul la Constantinopol. În ceea ce privește pe Slavii de sub stăpânirea austriacă, Miłkowski putea acționa independent de Oksza ¹.

Din cele de mai sus rezultă clar că minând integritatea Austriei, Polonii nu numai că-și câștigau aliați, dar își măreau șansele de victorie prin slăbirea dușmanului.

Să vedem acum care sunt mijloacele întrebuintate de Poloni pentru a slăbi pe Ruși. Față de Rusia, planul polon ni se pare și mai ingenios decât cel față de Austria. Aici Polonii au căutat să speculeze cu îndemănare dușmănia veche care exista între Turcia și Rusia. Arătându-se prieteni ai Porței și punându-i acesteia la îndemână mijloacele necesare pentru a combate influența rusească la Bulgari, Polonii nu numai că loveau și împiedicau vechile aspirațiuni rusești, dar chiar își câștigau recunoștința Turciei, deci un aliat.

Din documentele pe care le-am găsit prin arhivele polone, rezultă că Polonii cunoșteau foarte bine diferitele probleme politice, religioase, culturale, etc., care se puneau în Răsăritul Europei. De asemenea ei cunoșteau mijloacele rusești de propagandă în sudul Dunării.

În Bulgaria, Rusia sprijinea aspirațiunile de independență ale bisericii față de patriarhatul grecesc, căci prin întemeierea unei biserici independente bulgărești, s'ar fi putut plasa în funcțiunile de preoți acei cari făcuseră studii în seminariile rusești, sau chiar, pentru că aceștia erau puțini, preoți ruși. Polonii, pentru a stânjeni planurile rusești, au sprijinit pe cât au putut propaganda catolică la Bulgari. Deși această propagandă catolică n'a fost atât de puternică, totuși a dat roade ². Un alt mijloc de infiltrare a influenței rusești a fost și pe calea școlii, prin educarea tinerimii bulgare în școlile rusești ³. Într'o notă adresată de baronul Oksza la 23 Ianuarie

1. *Bibl. Narod. (Rapp.)*, ibid., scrisoarea lui Ed. Rózycki către Oksza din 4 Martie 1864.

2. *Archiwum Sapiechów (Ossolineum) Lwów*, mss. 689, scrisoarea lui Oksza din 8 Martie 1865.

3. *Arch. Sapiechów*, ibid.

1865 ministrului de externe și președintelui de consiliu pentru instrucțiunea publică, Aali Pașa, se detaliază pericolul propagandei rusești, arătându-se în același timp și mijloacele de a-l combate. „Déjà l'année passée — scribe Oksza — j'ai eu l'honneur de présenter à Son Altesse le Grand Vezir le programme des travaux politiques polonaises, que je me proposais de réaliser en Orient, dans l'intervalle qui doit séparer notre dernière et prochaine insurrection. Ce programme consistait à agir contre l'influence et la propagande russe, parmi les populations Slaves de l'Empire Ottoman, à détruire et paralyser leurs effets, à tacher de maintenir par là la tranquillité et la bonne harmonie entre ces populations et la Sublime Porte. Si un travail pareil me semblait alors d'une certaine utilité, dans ce moment il me paraît d'autant plus avantageux et même nécessaire, que les menées russes depuis quelques temps sont visiblement agrandies, et Votre Altesse, doit en être le mieux informé”. Se arată apoi căile pe care se exercită influența rusească : 1. Asupra păturii culte pe care o atrage prin făgăduieli și 2. Asupra tinerimii, prin aceea că Rusia se face, prin agenții ei bisericești și civili, stăpâna instrucțiunii. În scopul acesta protejează școlile particulare care s'au format la Adrianopol, Tulcea, Rusciuc, etc., caută să-și introducă în școli profesorii ei ; înființează școli parohiale ; se trimit din Moscova și Petrograd cărți elementare tendențioase. Ca mijloace de combatere a influenței rusești, Oksza propune ca guvernul turc să dea o mai mare dezvoltare a învățământului public în Bulgaria prin creierea de școli primare, secundare și a unei școli centrale. Școlile particulare să fie supuse unui control sever. Propune ca profesori pe Poloni. Din toate acestea s'ar trage trei feluri de foloase : 1. S'ar paraliza influența rusească ; 2. Polonii, ca profesori, făcând un serviciu real Porții, vor fi recompensați de aceasta atunci când va fi nevoie ; 3. Se vor putea plasa o parte din Polonii culți cari azi își câștigă existența cu munca brațelor ¹. Nu știm care a fost soarta acestei note.

1. Arch. Sapiehow, mss. 689. Vezi doc. intitulat : „Copie. Note adressée à Son Altesse Aali Pacha, Ministre des affaires étrangères et Président du Conseil de l'Instruction publique, le 23 Janvier, 1865.

Dar activitatea Polonilor pentru combaterea Rusiei o găsim și în Dobrogea. Încă mai de mult prin sprijinul acordat Lipovenilor, Polonii își câștigaseră încrederea acestora. Lipovenii ne iubind pe Ruși, puteau fi folositori Polonilor în lupta viitoare cu Rusia. La Tulcea exista o școală pentru Lipoveni și în care erau doi profesori poloni și o mică tipografie. Pentru a-i lega și mai mult de Poloni, Oksza propune, între altele, înființarea unui seminar, în care științele laice fiind predate de Poloni, cu ușurință s'ar putea, prin ajutorul cursurilor, infiltra tinerilor elevi, anumite idei sociale și politice ¹.

Pentru planurile în legătură cu România, materialul arhivalic pe care l-am găsit, e numeros, variat, dar, din nefericire, necomplet.

Înainte de a începe tratarea acestei părți care e miezul lucrării noastre, se impune o întrebare: pentru ce Polonii în planurile lor de revanșă au ales România ca un câmp de activitate? Răspunsul este simplu. Știind care vor fi dușmanii cu care vor avea de luptat, Polonii alegând țara noastră ca o bază a acțiunii lor, au dat dovadă de multă pricepere a lucrurilor. Fie că lupta s'ar fi angajat cu Rusia, fie că s'ar fi angajat cu Austria, fie chiar cu amândouă împreună, România prin poziția ei geografică, în vecinătatea imediată a celor două țări, chiar stând neutră, încă putea aduce mari servicii Polonilor. Dar cine putea garanta că va sta neutră? Poate nu am risca prea mult dacă am afirma că România, tocmai prin faptul că avea de revendicat vechi teritorii de ale ei, încorporate la Rusia și Austria, putea fi pentru Poloni, în caz de războiu, mai mult decât o simplă bază de operațiuni, putea fi chiar un aliat. Și dacă forța noastră miliatră nu era aceea care avea să asigure Polonilor victoria — Polonii o știau aceasta căci ne cunoșteau bine țara — apoi ei erau siguri că numai faptul intrării noastre în luptă era suficient ca să deschidă chestiunea orientală prin complicitățile la care

1. Ibid., scrisoarea lui Oksza din 10 Febr. 1865. Aceeaș, scrisoare și în mss. 786 păstrat în *Bibl. Narod. (Rapp.)* Varșovia.

ar fi dat loc. Ori Polonii aceasta o doreau. Ei au fost chiar acei cari au elaborat în 1864 un plan de a provoca încălcarea României de către trupele rusești, tocmai pentru a prileji aprinderea războiului în răsăritul Europei. Din această învâlmășeală și luptă de interese contrarii, chestiunea polonă avea să se impue și avea să fie rezolvată sau pe calea armelor, sau prin tratative diplomatice ¹.

Dar România mai prezenta pentru Poloni și alte avantagii. Fiind o țară în plină evoluție și ascensiune, avea absolută nevoie de oameni cu pregătiri speciale pentru diferitele funcțiuni ale statului. Pentru că elementele străine erau căutate de noi, Polonii s'au gândit ca să ni le furnizeze. În adevăr, emigrația polonă răspândită în multe state europene și chiar în afara Europei, cuprindea multe elemente capabile și bine pregătite, dar care nu aveau nicio ocupație. Problema plasării elementului polon pe măsură ce fondurile de ajutor se micșorau, preocupa din ce în ce mai mult pe șefii emigrației ². Deci și din punct de vedere al plasării Polonilor, România se impunea, chiar înaintea altor țări. După cum ne informează documentele, mulți Poloni își câștigau deja existența la noi fie ca lucrători, fie ca intelectuali. Mai greu lucru era găsirea de ocupațiuni pentru acei cari nu cunoșteau limba țării ³. Nu puține au fost încercările Polonilor de a intra și în armata română, dar fără rezultat ⁴.

Subliniem faptul că plasarea Polonilor în diferite funcțiuni

1. Gh. Duzinchevici, *Cuza Vodă și revoluția polonă din 1863*, București, 1935, p. 68—70.

2. În cursul anului 1865 se formează un comitet special pentru colonizarea Polonilor în America centrală (Komitet kolonizacji polskiej w Ameryce Środkowej). *Arch. Sapiehow*, mss. 689.

3. *Bibl. Narod. (Rapp.)*, mss. 785/I, scrisoarea lui Leon Smurzyński din 5 Aug. 1864. Vezi și *Arch. Sapiehow*, mss. 699, scrisoarea lui Gluck către principele Adam Sapieha din București, 7 Decembrie 1865.

4. Academia Română, *Arhiva lui Cuza-Vodă*, mss. 4858 f. 419; *Bibl. Narod. (Rapp.)*, ibid. scrisoarea lui Nowakowski din 21 Iunie 1864. Vezi și Władysław Dunin, *Rumunia (Bosfor, Balcan i Dunaj 1855—1878)*, Lwów 1887, p. 49. Aici se explică refuzul lui Cuza de a primi pe Poloni în armată, prin teama pe care o avea ca să nu se facă stăpâni în țară.

ale statului ar fi adus acestora în cazul unei noi revoluții, însemnate servicii.

Să trecem acum la analizarea diferitelor încercări făcute de Poloni în legătură cu țara noastră pentru executarea planului lor de viitoare revoluție.

Calea ferată. Pentru această chestiune am găsit documente puține, dar totuși suficiente pentru a afirma că ideile noastre de mai sus sunt adevărate. Compania de cale ferată moldo-munteană, — cum e numită în document —, era sub conducerea Francezilor d'Alton Shee și de la Hante. După cum informează reprezentantul lui Cuza la Paris, Alexandri, până la un moment dat a făcut parte din această companie și principele Leon Sapieha. Acel care a stăruit la București și a căpătat concesiunea, e d'Alton Shee pe care în documente îl mai găsim numit și Salamanca ¹. Și în această companie au căutat ca să fie numiți Poloni ca subingineri ². Motivul pentru aceasta ni-l dă documentul din 17 Februarie 1865. Se spune acolo „că bine ar fi dacă cineva dintre dumneavoastră ar încheia o mai strânsă legătură cu societatea care trebuie să construiască în Moldova calea ferată, pentru ca să ne putem plasa acolo oamenii noștri, și pentru ca să avem în mâna noastră această comunicație” ³. Nu știm ce a survenit, dar d'Alton Shee se afla la un moment dat în așa situațiune încât dacă s'ar fi prezentat o nouă companie, aceasta ar fi putut căpăta concesiunea ⁴.

Bancă. În această chestiune Polonii n'au fost singurii ofertanți. Era o societate franceză în fruntea căreia, se pare, se afla financiarul Pereire și o a doua franco-polonă. Intre

1. Arch. Sapiehow, mss. 676. Document ne datat și fără iscălitură. Are numai numele zilei „piątek” (vineri). Noi îl datăm 1865 : mss. 678, documentul din 10 Februarie 1865.

2. Ibid., mss. 676, documentul citat.

3. Ibid., mss. 689.

4. Anexa XIII. Scriind acestea lui Sapieha, desigur că Rzyszczewski se gândea la Poloni. O scrisoare a lui W. Dunin, autorul lucrării citate, către principele Ad. Sapieha, București 19 Sept. 1865, spune că principele Cuza a concesionat calea ferată București—Giurgiu societății Barkley et Co. Arch. Sapiehow, mss. 699.

aceste societăți exista o destul de accentuată rivalitate. Din puținele documente pe care le avem se vede că sforțările polone pentru întemeierea unei bănci datează de prin Aprilie 1865. În numele grupului polon ducea tratative la București cu ministerul de finanțe, W. Dunin. Aceasta, scriindu-i lui Adam Sapieha la 20 Aprilie, îi spune că proiectul relativ la înființarea unei bănci sub numele de „Muntele de Pietate”, deși era aprobat de ministrul de finanțe, totuși acesta îl tot amână. Scopul băncii era ca să facă împrumuturi pe gaj sau ipotecă. Autorul scrisorii se plânge că Glück nu are îndrăzneala necesară să susție pe lângă Cuza acest proiect și sfârșește rugându-l pe principele Sapieha, ca pentru reușita întreprinderii să ia conducerea.¹ În legătură cu acest proiect polon nu mai știm nimic din lipsă de documente.

Fiind la Ems în vara anului 1865 pentru cură, Cuza a fost vizitat de Adam Sapieha. Pe acesta principele român îl cunoștea încă din anul 1864 când, evadând din închisoarea din Lwów, s'a refugiat la București². La această întâlnire, între altele, s'au discutat și diferite chestiuni financiare în legătură cu România. Se pare că principele Cuza a aprobat propunerile lui Sapieha, fiind mulțumit de ele³. De ce nu s'a ajuns însă la punerea în practică a planurilor polone, documentele nu ne spun. Să fie aceasta datorită concurenței celeilalte societăți franceze? Se poate. Fapt cert e că la 22 Septembrie 1865 agentul lui Pereire, Herbst a plecat la București fiind chemat telegrafic în numele lui Cuza, pentru a se încheia afacerea relativă la întemeierea unei bănci de emisiune. D'Alton Shee care lucra cu grupul polon, propune ca să se trimită lui Cuza o telegramă cu următorul conținut: „J'apprends que Herbst est appelé pour conclure l'affaire de la Banque; j'espérais que V. A. la réserverait pour moi avec celle du crédit foncier réunie”⁴. Scopul trimiterii acestei telegrame era ca să se vadă ce va răspunde Cuza.

1. Arch. Sapiehow, mss. 699.

2. Gh. Duzinchevici, *Contribuțiuni la Domnia lui Cuza-Vodă*, p. 3—4.

3. Arch. Sapiehow, ibid., Scrisoarea lui Glück către Sapieha, București 3 Noembrie, 1865.

4. Anexa V.

Nu știm dacă această telegramă a fost vreodată trimisă. Concesiunea însă n'a fost retrasă grupului francez¹. Succesul acestuia, după cum explică documentele noastre care toate sunt din sursă polonă, s'ar datora îndemnării cu care a lucrat, Pereire având un reprezentant la București „care veghea asupra afacerii” și apoi sprijinului acordat de consulul francez „la sigur interesat în toată această chestiune”².

Dar documentele ne explică de ce Polonii n'au reușit să ia ei concesiunea : la întâlnirea dela Ems s'a comis greșeala că nu s'a cerut, în chestiunea băncii, o făgăduială în scris ; și că nu s'a trimis o persoană la București sau că n'a plecat chiar Sapieha sau prietenul lui, contele Ryzyszczewski în Capitala României, spre a duce tratativele³.

Interesant e faptul că — cel puțin așa scrie contele, principelui Sapieha — condițiunile Polonilor erau mai avantajoase pentru Cuza decât acelea propuse de grupul francez, ei mulțumindu-se cu un câștig mai mic⁴. Oare Cuza a preferat pe Francezi din anumite considerații politice sau aceștia au reușit grație abilității lor ? Documentele nu ne permit să dăm un răspuns definitiv la această întrebare cu atât mai mult cu cât vedem că principele român a dus tratative cu Polonii. La 25 Septembrie 1865, deci cam la o lună după turburările din București, Sapieha îi scrie lui Cuza explicându-i că evenimentele din August speriind pe capitaliști, intenționat a întrerupt negocierile, până la restabilirea liniștii. Acum îl întreabă dacă le poate continua și dacă mai poate conta pe protecția lui⁵. Suspect ne pare faptul că răspunsul la această scrisoare îl dădea Cuza tocmai la 27 Octombrie, motivând întârzierea cu boala de care a suferit între timp. Principele român îi cerea lui Sapieha să facă „proponeri precise și pozitiv formulate” făgăduind totodată că va atrage atențiunea guvernului asupra acestor propuneri⁶. Ori, în Noembrie, d'Alton care aparținea grupului polon și se pare că era totdeauna bine informat, confirma că banca

1. Anexa XV.

2. Anexa VI.

3. Anexa VI.

4. Ibidem.

5. Anexa III.

6. Anexa VII.

fusesse concedată celui alt grup ¹. Știind toate acestea, ne întrebăm de ce Cuza trata așa de puțin serios grupul polono-francez? Probabil că Sapieha l-a înțeles bine pe Cuza, mai ales pentru că prin d'Alton era în curent cu cele ce se petreceau la București ². De sigur, din acest motiv, știind că acum posibilitățile grupului polono-francez sunt inexistente, Sapieha răspundea aproape după două luni, la 10 Decembrie 1865, scrisorii lui Cuza din 27 Octombrie. Pe drept cuvânt, mirat de conținutul scrisorii principelui român ³, Sapieha îi răspundea că banca de scont și emisiune asupra căreia discutaseră împreună la Ems fiind cedată altora, cu greu se vor mai găsi capitaliști serioși care să acționeze în România, pentru că „nimeni nu va voi să se expue concurenței comisionarilor băncii” cari vor voi să ia asupra lor celelalte întreprinderi ⁴.

Și după căderea lui Cuza banca a rămas tot pe seama grupului francez. Comunicând această veste lui Sapieha, Rzysszczewski își exprima îndoiala că s'ar putea ajunge la retragerea concesiunii, pentru că — spune el — „fiecare nou guvern va fi mulțumit să-l aibă pe Pereire și pe alții, numai că la sigur că vor face să treacă această concesiune prin Cameră pentru legalizarea ei” ⁵.

Ne reușind în chestiunea băncii, pe drept cuvânt că Polonii aveau de ce fi supărați. Lupta viitoare avea nevoie nu numai de brațe tari și curagioase, ci și de mari fonduri bănești. Din această cauză avea dreptate Rzysszczewski când la 30 Septembrie 1865 scria lui Sapieha că „Je suis fâché que cette affaire (banca) nous échappe, car c'est fini de toute l'action qu'on aurait pu exercer en Valachie, et cela compromet notre savoir-faire” ⁶.

Credit fonciar. După eșecul de mai sus, Rzysszczewski tot n'a disperat. La 30 Decembrie 1865 îi scria lui Sapieha că ei ar putea căpăta concesiunea pentru înființarea unui Credit fonciar. Acest proiect se părea contelui realizabil căci în statu-

1. Anexa VIII.

2. Anexa VIII.

3. Anexa VII.

4. Anexa IX.

5. Anexa XV.

6. Anexa V.

tele băncii despre care a fost vorba, nu se pomenea despre o asemenea concesiune.¹ Situația se arăta cu atât mai favorabilă Polonilor, cu cât la Paris se afla Alexandru Cantacuzino trimis de Cuza pentru a contracta un împrumut și pentru a găsi capitaluri. Acesta mai era însărcinat să se întâlnească cu Sapieha. Principele lipsind din Paris, d'Alton care-l cunoștea pe Cantacuzino, l-a trimis la contele Rzyszczewski. Contele, cu toată recomandarea lui d'Alton, pentru a putea duce cu autoritate tratativele, ceru și căpătă dela Sapieha o împuternicire, adresată către Cuza². Nu știm cât era Rzyszczewski de perspicace în chestiunile financiare, dar îl vedem afirmând că Românii cari doresc cu totdinadinsul întemeierea unui Credit fonciar l-ar conceda pe acesta Polonilor cu toate că fusese făgăduit lui Pereire, dacă ar căpăta condițiuni mai avantajoase.³ Cu toate că Ion Brătianu din cauza urci care o nutrea pentru Cuza, și d'Alton poate din teama de concurență, au căutat să înspăimânte pe Poloni în ceea ce privește plasarea de capitaluri în România⁴, vedem că, Rzyszczewski perseverează. Recrutează noi asociați și tratează cu Creditul fonciar francez spre a-și asigura un capital mare. Tratatul au avansat repede și favorabil Polonilor încât la 19 Februarie 1866 contele comunica lui Sapieha că „afacerea e pe drumul bun și deja nu mai depinde de noi ci de principele Cantacuzino”. Mai rămăsese să cadă de acord asupra condițiilor⁵. Dar când nu mai era decât un pas până la întemeierea Creditului, condițiunile fiind primite de ambele părți contractante iar Creditul fonciar francez deja interesat în afacere, evenimentele grave din România, detronarea lui Cuza, au stăvilit orice posibilitate de activare⁶. Polonii și de această adată aveau de ce fi supărați căci la ei afacerile financiare erau întreprinse, între altele, și din dorința de a servi cauza lor națională⁷.

Portul și docurile din Brăila. Păduri. Cărbuni de piatră.
Pentru aceste chestiuni, informațiunile sunt puține. Prin

1. Anexa X.

3. Anexa XI.

5. Anexa XIII.

7. Anexa XI.

2. Anexa XII.

4. Anexa X.

6. Anexa XIV.

mijlocirea lui d'Alton care de sigur că avea o persoană la București, care-i servea de informator, Ryzszczewski afla și comunica lui Sapieha la 30 Decembrie 1865 că s'ar mai putea aranja în România unele afaceri. Una era în legătură cu portul și docurile din Brăila, alta privea exploatarea cărbunilor de piatră de pe proprietatea lui Ion Cantacuzino ¹ și a treia era exploatarea de păduri ². Pentru întâia și a treia afacere pe care Ryzszczewski le numește „afaceri particulare” de sigur pentru că intra personal cu capital de al său ³ fiind deci direct interesat, contele polon găsisese amatori, ba chiar o casă din țară oferea orice ajutor, dacă s'ar obține concesiunea dela principele Cuza ⁴. Prin Februarie 1866 se va fi încercat aceasta, căci la 19 ale aceleiași luni, Ryzszczewski comunica lui Sapieha că a dat „spre referare principelui Cuza” cele două afaceri relative la port și păduri ⁵. Autorul scrisorii mai adăoga că aceste afaceri pot aduce Principatelor române, un venit, în curs de 10 ani, dela 10 la 15 milioane. Acestea sunt singurele informațiuni pe care le avem în chestiunile de mai sus. Detronarea lui Cuza a pus capăt tuturor pertractărilor în legătură cu ele.

Se cuvine, înainte de a trece mai departe, să arătăm că Polonii chiar și în afacerile pe care le numeau ei particulare, nu uitau cauza sfântă pentru care luptau. În acest sens, scriind lui Sapieha, Ryzszczewski spune: „Eu, din partea mea, am amatori pentru păduri și unele construcțiuni în portul Brăila, și cu toate că din această afacere ca pur industrială, nu va fi posibil să se scoată nici o sumă în folosul *cauzei noastre*, totuși, în felul acesta, *am pătrunde în Principate...*” ⁶.

Petrolul. Lupta de revanșă cu cotropitorii, impunea Polonilor nu numai o bună pregătire militară pe care, cum spuneam, era greu să o aibă, dar și fonduri mari de bani fără de care era imposibil să se ducă un cât de scurt război. Nu se putea o mai bună alegere a mijloacelor de a plasa capita-

1. Anexa X.

2. Anexa XI și XIII.

3. Anexa XIII.

4. Anexa X, XI și XIII.

5. Anexa XIII.

6. Anexa XI.

luri în România și de a le înzece în scurt timp, ca exploatarea petrolului pe care a propus-o Sapieha lui Cuza. La 25 Iunie 1865 principele Sapieha scria principelui român că prin relațiunile pe care le are în Franța și Italia dispune de mari capitaluri pe care ar voi să le plaseze în Principate. Inițiind o societate franco-polonă pentru exploatarea petrolului din Galiția, intenționează să extindă activitatea acestei societăți și în Principate. De asemenea proiectează înființarea unei societăți pentru exploatarea cărbunilor. Dacă vrea să ia în considerare aceste propuneri, Sapieha cere voie lui Cuza să vină la București spre a discuta direct, fără intermediar ¹. Doctorul Glück trebuia să înmâneze lui Cuza această scrisoare. Înmânarea trebuie să fi avut loc deabia în primele zile ale lui Iulie căci tocmai la 29 Iunie Sapieha scria lui Glück, detaliindu-i scopul scrierii scrisorii către principele român și dându-i instrucțiuni în legătură cu cele ce avea să facă după înmânarea scrisorii. Cauzele scrierii scrisorii din 25 Iunie — lămurște Sapieha — sunt : întâi dorința de a veni în ajutorul emigrației și apoi pentru a vedea dacă principele Cuza voește să acorde protecția sa întreprinderilor de care e vorba în scrisoare. Dacă cere aprobarea lui Cuza spre a veni la București, o face numai spre a se convinge dacă, venit în Capitala Principatelor poate conta pe protecția lui, față de eventualele cereri, rusești, sau austriace, de a fi predat. Glück era autorizat să trateze cu principele român, și răspunsul acestuia, în caz că era favorabil, trebuia să-l capete în scris ². Doctorul princiar era încântat de propunerile lui Sapieha și scriindu-i la 13 Iulie 1865, spune că se poate, în chestiunile de mai sus, conta pe întreaga lui influență și că dorește „atât pentru ai noștri cât și pentru Români, reușita ; aș fi foarte fericit dacă Polonii ar putea să le arate calea unei îmbogățiri onorabile” ³.

In chestiunea petrolului, Polonii nu erau singurii cari voiau

1. Anexa I.

2. *Archiwum Sapiehow*, mss. 699. Scrisoarea e scrisă în Heidelberg.

3. *Ibidem*.

să capete concesiuni. La 18 Iulie 1865 Sapielha era înștiințat că Francezii Henry și Foucault au căpătat învoire dela guvernul român să caute noi isvoare de petrol prin toată țara. Guvernul a dat chiar o circulară către prefecți ca în această întreprindere să le dea tot sprijinul de care au nevoie. Isvoare noi n'au găsit ¹. Nu este exclus ca acești doi Francezi să fie reprezentanții unui grup financiar advers grupului polono-francez.

Să fie oare din cauza acestui grup francez că principele Cuza n'a răspuns niciodată lui Sapielha nimic în privința petrolului? Sau poate aceste scrisori nu ni s'au păstrat? În orice caz, e sigur că până la 20 Iulie 1865 Cuza n'a răspuns ².

Evenimentele petrecute în București în August 1865 vor fi împiedicat și ele încercările polone. Deși propusă lui Cuza afacerea cu petrolul încă în Iunie, nici la sfârșitul lui Septembrie nu se putea vorbi de ceva precis. Singur Rzyszczewski spune lui Sapielha că totul se reduce deocamdată la încercări. Contele propune ca să plece cineva la București spre a discuta cu principele român și opiniază că indicat pentru aceasta ar putea fi d'Alton Shee, care cunoaște România și la rândul ei e cunoscut acolo. Tot el ar putea să-i sfătuiască în această împrejurare ³. Deși contele aștepta răspunsul la propunerile de mai sus, se pare că nu l-a mai primit sau nu s'a păstrat până la noi. Ultimele informațiuni relative la petrol le găsim în scrisoarea lui Rzyszczewski din 5 Octombrie 1865. Din ea se vede că fiecare membru al societății pentru exploatarea petrolului era gata să dea câte 50 mii franci dacă exploatarea va începe în Principate și nu în Galiția și numai în cazul căpătării concesiunii dela guvern. Un susținător al planului de a se prefera țara noastră Galiției era și inginerul Van der Bruhle ⁴, care avea legături la noi și chiar i se făcuseră unele propuneri. Membrii societății știind că și pe terenurile statului sunt isvoare de petrol, contau, pentru căpătarea concesiunii, și

1. *Ibidem.*,

2. Anexa II.

3. Anexa IV.

4. Acesta activase ca inginer și în Galiția. Vezi *Arch. Sapiehow*, mss. 700 copia scrisorii lui Ad. Sapieha către Seweryn Smarzewski din Paris, 30 Mai 1865.

pe Sapieha, ca unul care-l cunoștea pe Cuza. Se pare — documentul nu e tocmai clar — că guvernul român a amânat negocierile relative la petrol, pentru primăvara anului 1866. Vedem că Rzyszczewski insistă pentru ca tratativele să nu fie duse numai prin scrisori ci printr'o persoană care să fie trimisă la fața locului¹. Se pare că principele Sapieha n'a arătat de loc entusiasm pentru această afacere, lăsând amicului său contele Rzyszczewski mână liberă.

Evenimentele din Februarie 1866 au pus capăt și acestor pertractări înainte de a ajunge la ceva pozitiv. Se pare că tot din cauza acestor evenimente, membrii fostei societăți franco-polone au semnat cu toții un act ca timp de un an de zile să nu mai intre în nicio afacere asemănătoare. Voiau membrii societății să vadă rezultatul evenimentelor provocate de răsturnarea lui Cuza spre a avea deplină siguranță atunci când își vor plasa capitalurile în România, sau alte cauze i-a îndemnat la semnarea actului?

Candidat polon la tronul României în 1866. Am văzut în cele de mai sus mijloacele pe care le-au întrebuințat Polonii spre a servi cauzei lor. Ele nu erau rău alese și dacă reușiau situația emigrației ar fi fost alta și revoluția dacă ar fi izbucnit în una din cele trei Polonii sau în toate deodată, ar fi găsit pe Poloni într'o situație cu mult mai bună ca în Ianuarie 1863. Dacă nu s'a ajuns la niciun rezultat, aceasta se datorește în mai mică măsură greșelilor Polonilor. Principele Cuza, de care depindea absolut totul, căci după cum am văzut, pentru orice chestiune se trata direct cu el, deși guvernul ar fi fost mai îndreptățit s'o facă aceasta, era șovăelnic și, credem că nu exagerăm afirmând că sprijinea mai mult pe Francezii cari veneau să facă afaceri la noi, decât pe Poloni. Nu-i mai puțin adevărat că Polonii erau și nenorocoși în toate cele ce întreprindeau. Chiar atunci când acționau bine și afacerile erau pe punctul de a fi încheiate, surveneau evenimente ca mișcarea din București în August 1865, sau detronarea lui Cuza, care stricau totul. În cele ce urmează, în baza puți-

1. Anexa VI.

nelor documente pe care le avem, vom vedea că tocmai evenimentele din Februarie 1866 le-au dat Polonilor ultima posibilitate de a-și întări situația în țara noastră prin punerea pe tronul acesteia a unui candidat sprijinit de ei. În această chestiune rolul principal l-a avut contele Leon Rzyszczewski. Dela el, după cât se pare, pornește ideea, și tot el a pus-o în practică. Rolul lui Adam Sapieha nu-l cunoaștem, deși trebuie să fi avut unul, având în vedere legăturile dintre el și conte. Familia Czartoryski n'a fost deloc amestecată. Un rol de seamă l-a avut și o doamnă al cărui nume nu-l știm. În orice caz nu era aceasta d-na Cornu. Vor mai fi fost și alții amestecați în această chestiune, ceea ce e sigur, dar documentele nu ne spun nimic.

Încă înainte de 5 Martie 1866 Rzyszczewski trebuie să-și fi fixat alegerea sa căci la această dată comunica deja din Paris, lui Sapieha, că „și eu mi-am prezentat candidatul,—ușor îți vei închipui pe cine — la sigur unul mai bun nu vor găsi. Trebuie numai secretul păstrat, și când ar reuși, situația noastră la București n'ar fi rea...”¹

Interesant este să știm cum a ajuns Rzyszczewski la făurirea unui asemenea grandios plan. Singur contele enumeră motivele care i l-au sugerat: 1. Napoleon III, care voia să menție unirea Principatelor, n'avea la îndemână un candidat „care ar voi și ar putea să joace acest rol”; 2. Toate puterile afară de Rusia, vin la Conferința dela Paris, fără de niciun plan; 3. Lipsa de îndrăsneală a lui Ion Brătianu².

Cum l-a prezentat pe candidat lui Napoleon III, nu ne spune. În orice caz, trebuie s'o fi făcut cu multă prudență, căci atunci când candidatul al cărui nume nu-l dă, i-a cerut o scrisoare de recomandatie, către împărat, a refuzat „pentru că — spune contele — mi se pare că afacerea aceasta poate să reușească dacă nu va fi prea vizibil sprijinită de noi”³. Doamna de care pomeneam mai sus s'a însărcinat cu prezentarea candidatului la ambasada turcă. În prețioasa-i scrisoare, Rzyszczewski ne mai spune că necunoscutul candidat e bine văzut la Viena⁴.

1. Anexa XV.

2. Anexa XVI.

3. Ibid.

4. Ibid.

Contele trebuie să fi lucrat atât de febril și cu îndemănare, iar împrejurările trebuiau să fi fost atât de favorabile planurilor sale, încât la 30 Martie Sapieha era înștiințat de prietenul său că din punct de vedere oficial totul este făcut. Detaliile pe cari le dă contele în această scrisoare, sunt pur și simplu uimitoare. Silințele lui fuseseră încoronate de succes : Napoleon III nu se împotriva candidaturii, Turcia și Austria cunoșteau chestiunea (în ceea ce privește pe aceasta din urmă am văzut mai sus că simpatiza cu candidatul), și că Italia este pentru ¹. Odată aceste condițiuni primordiale îndeplinite, Rzyszczewski își îndreptă activitatea în altă direcție. Prin ce mijloace nu știm, a început să pregătească terenul în România pentru candidatul său ². Contele își dădea seama că nu se poate vorbi de o candidatură atâta timp cât țara nu se fixează asupra unei persoane și n'o alege la tron. Banii necesari unei asemenea propagande deși nu-i avea, contele credea că-i va găsi ³.

După cum prezintă Rzyszczewski lucrurile, cauza polonă ar fi avut de câștigat chiar și în cazul că Rusia s'ar fi opus candidaturii protejatului său, acesta fiind hotărât — bineînțeles numai dacă țara îl cheamă — să se opue chiar cu armele unei intervenții rusești ⁴. De sigur că Rzyszczewski se gândea la războiul pe care aceste evenimente l-ar putea provoca și de o eventuală redeschidere a chestiunii polone.

S'a făcut vreodată propagandă la noi pentru candidatul polon? Mai mult ca sigur că nu. Candidatura a căzut deși se putea spera în ajutorul francez, scrie contele ⁵. Cauzele insuccesului ar fi următoarele : 1. Lipsa de bani. Candidatul fiind moale, n'a impus nimănui și creditul nu s'a deschis ; 2. Lipsa de energie a candidatului ⁶.

Prin expunerea celor câteva detalii asupra candidatului polon, atâtea câte am găsit în documente, sarcina noastră n'a luat sfârșit. Ne-a mai rămas nelămurită tocmai partea mai însemnată a problemei : cine era candidatul polon ? era

1. Anexa XVII.2. *Ibid.*3. *Ibid.*4. *Ibid.*

5. Anexa XVIII.

6. *Ibid.*

un Român sau un străin? Vom încerca, în rândurile cari urmează, să dăm răspuns și la aceste întrebări.

Dar mai întâiu să vedem cine nu putea fi candidat. Eliminându-i pe toți aceștia, ne va fi mai ușor să facem precizările necesare. Contele de Flandra nu putea fi căci el deja renunțase la tronul românesc mai înainte ca Rzyszczewski să se fi gândit la un candidat al său. Un candidat rus trebuie eliminat dela început. Nu numai că Polonii nu puteau susține pe unul ca acesta, dar chiar singur candidatul găsit de Poloni îl vedem că e gata de luptă cu Rusia, la o eventuală împotrivire a acestei țări¹. Władysław Czarторыski pe care un ziar german și apoi unul francez, *Opinion Nationale*, îl făceau candidat din voința lui Napoleon III, singur Rzyszczewski spune că nu putea fi². Carol de Hohenzollern de asemenea nu putea fi căci contele polon pomenește de acesta tocmai în acelaș document în care vorbește de insuccesul candidaturii propuse de el³.

Să vedem acum cine putea fi candidatul. Pentru identificarea lui avem foarte puține elemente și de aceea rezultatul la care vom ajunge nu poate fi decât probabil. În scrisoarea din 17 Martie 1866 Rzyszczewski scrie despre candidat că „e bine văzut la Viena”⁴ iar la 30 ale aceleiași luni comunica lui Adam Sapieha cu bucurie că „țarul de aici de loc nu este contra, dimpotrivă, Metternich are cunoștință despre aceasta, Turcia la fel, pe Italieni îi avem de partea noastră”⁵. Din aceste două citate rezultă că protejatul lui Rzyszczewski putea spera în ajutorul francez și în cel austriac. Dintre toți candidații asupra cărora s'a discutat mai mult în diplomația timpului, noi îl alegem pe tânărul Grigore Brâncoveanu asupra căruia, în cursul lunii Martie, Franța și Austria se pusese oarecum de acord. Încă la 2 Martie 1866 Metternich telegrafia lui Mensdorf rezultatul unei convorbiri avute cu Drouyn de Lhuys. Între altele spune că „der junge Brancovano dermalen im französischen Militärdienst scheint ihm

1. Anexa XVII.
2. Anexa XV.

3. Anexa XVIII.
4. Anexa XVI.

5. Anexa XVII.

(lui Drouyn) nicht ungeeignet....”¹. Atitudinea binevoitoare a Austriei pentru Brâncoveanu rezultă și din împrejurarea că această țară era gata să-l susție la Constantinopol atunci când se discutau posibilitățile numirii unui caimacam în România². Că Brâncoveanu a oprit atenția Franței și Austriei asupra sa, cel puțin momentan, ne-o dovedește și telegrama lui Metternich către Mensdorf din 13 Martie. Ambasadorul austriac la Paris comunica rezultatul unei convorbiri avute cu Drouyn, care i-ar fi spus : „Si l'Angleterre soutient prince Jean Ghika³ il (Drouyn) ne s'y opposerait pas *mais il préférerait comme nous Brancovano*. Il serait bon — adaugă Metternich — de faire proposer ce dernier par la Porte ottomane”⁴.

Cât de măhnit trebuie să fi fost contele Rzyszczewski și toți ceilalți cari sperau în reușita candidaturii atunci când aceasta nu mai era decât o amintire, ne putem da seama numai dacă ne gândim la frumoasele speranțe legate de ea. La 17 Martie 1866 scriind lui Sapieha, contele spunea că dacă va reuși candidatul său „faptul acesta ar fi mai însemnat pentru noi decât toate semivorbele și semifăgăduielile omului care deja nu se mai simte în stare să ridice o atât de însemnată chestiune, cum este chestiunea polonă”⁵. Pentru cauza polonă Napoleon III era mai puțin însemnat decât candidatul pus pe tronul României grație sprijinului polon.

Iași, Septembrie, 1934.

1. Paul Henry, *L'abdication du prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris 1930, doc. no. 93.

2. *Ibid.*, p. 9 și doc. 96 pag. 209.

3. Că acesta nu e candidat englez se vede din scrisoarea lui Apponyi către Mensdorf din 20 Martie 1866. *Ibid.*, doc. no. 148, p. 251.

4. *Ibid.* doc. no. 128, p. 236—237. 5. Anexa XVI.

A N E X E

I.

Principele Adam Sapiuha către Cuza-Vodă.

Paris, 25 Iunie 1865.

Principele român e întrebat dacă aprobă întemeierea în Principate a unei societăți pentru exploatarea petrolului și a alteia pentru exploatarea cărbunilor de pământ.

A son Altesse Monseigneur le Prince Alexandre Jean I-er
Hospodar de Roumanie à Bucarest.

Monseigneur,

Le souvenir que j'ai conservé des bontés dont Votre Altesse a daigner m'honorer, me fait espérer que Ses sympathies n'ont pas changé, et qu'il me sera permis d'y faire appel à propos d'une affaire, dont Votre Altesse, mieux que personne, saura apprécier l'importance.

Mes relations privées, et les rapports que j'ai formés ici, et en Italie, dans le monde officiel et financier, me mettent à même de pouvoir disposer de capitaux considérables, qui ne demanderaient qu'à se placer dans les Principautés, s'ils y trouvaient un emploi lucratif et une protection efficace.

Je les destine à des entreprises industrielles ; mais comme le bénéfice n'est pas le seul but que je poursuis, je me trouverais heureux, si, en doublant les forces productives et la richesse d'un pays, que Votre Altesse a tout fait pour régénérer, j'arrivais en même temps à occuper ceux de mes compatriotes qui ne recherchent, dans la triste situation où ils se trouvent, qu'un travail honnête et intelligent.

Ce projet auquel j'ai mûrement réfléchi, a acquis ces jours-ci une importance nouvelle par la haute approbation dont il

a été honoré. Je tiens à le dire à Votre Altesse, car cette approbation n'est pas de celles qu'on dédaigne, et elle a une valeur toute exceptionnelle à l'époque où nous vivons.

Du reste, le premier pas a déjà été fait dans une voie que je ne puis indiquer ici que très sommairement. Je viens de former une société Franco-Polonaise pour l'exploitation du pétrole en Gallicie — cette société va entrer en fonction très prochainement. Mon intention serait d'étendre ses opérations aux Principautés : mais, comme nos ressources les plus sérieuses sont réservées pour un plus vaste horizon, je voudrais en même temps constituer une nouvelle société pour une exploitation non moins importante, celle des mines de charbons de terre.

Il ne dépendra que de Votre Altesse d'agrandir le cercle de notre action, et je puis certifier que les capitaux afflueront volontiers vers les autres branches d'industrie encore inexplorées.

Si vous daignez, Monseigneur, prendre ce projet (comme il le mérite) en sérieuse considération, j'oserai demander à Votre Altesse l'autorisation de me rendre à Bucharest, pour traiter directement avec Elle, sans aucun intermédiaire.

Ma démarche n'est inspiré que par la connaissance que j'ai de la haute intelligence d'un Prince, qui représente si bien ce que nous avons toujours recherché chez nous, c'est à dire, le droit et le progrès—elle est une preuve de la confiance que nous avons dans l'avenir des Principautés, et je ne voudrais pas qu'elle changeât de nature, ou qu'elle fût autrement interprétée.

En réitérant l'assurance de la profonde reconnaissance que j'ai gardée envers Votre Altesse pour l'accueil bienveillant dont Elle a daigné m'honorer, j'ai l'honneur d'être, Monseigneur, avec le plus profond respect

de Votre Altesse,

les très humble et obeissant serviteur.

II.

Leon Rzyszczewski către principele Ad. Sapieha.

Aix, 20 Iulie 1865.

Contele Rzyszczewski e neliniștit că principele Cuza nu răspunde la scrisoarea de mai sus.

„Ale coś i ze strony Xięstw zaczynam być niespokojny, bo jakoś Xięciu C[uzie] nie pilno z odpowiedzią — już blisko miesiąc jak list posłany a żadnej nie ma wiadomości. Tymczasem Kodex cywilny fr[ancuski] wprowadza do Xięstw ale w niektórych punktach tak gorzerobiony że można się zapytać czy to na seryo. Co do sukcessyi, na przykład, dodał to, que les enfants naturels héritent de leur mère à l'égal des enfants légitimes etc.”.

(*Ibid.*, mss. 667, original).

Traducerea.

Dar încep să fiu puțin neliniștit și din partea Principatelor, căci principele Cuza nu se grăbește cu răspunsul — deja e aproape o lună de când a fost trimisă scrisoarea și nu-i nici o știre. Intre timp introduce în Principate Codul civil francez dar în unele puncte atât de rău prelucrat, încât poți să te întrebi dacă aceasta s'a făcut în mod serios. De exemplu, relativ la succesiune a adăogat que les enfants naturels héritent de leur mère à l'égal des enfants légitimes, etc.

III.

Principele Adam Sapieha către Cuza-Vodă.

Heidelberg, 25. IX. 1865.

Evenimentele petrecute la București în 1865 au făcut imposibilă aducerea la îndeplinire a planurilor arătate în scrisoarea I. Sapieha întreabă pe Cuza dacă mai e dispus, acum, după restabilirea liniștii, să continue tratativele.

Monseigneur,

Depuis que j'ai eu l'honneur de voir Votre Altesse l'affaire dont je Vous avais entretenu n'a pas beaucoup avancé, par-

ceque les nouvelles sur les derniers événements de Bucarest avaient effrayé les capitalistes momentanément, et que j'ai trouvé plus avantageux, ne voulant avoir à faire qu'à des hommes sérieux et respectables, d'attendre jusqu'à ce que le calme et le crédit soient rétablis.

Aujourd'hui il serait temps de se mettre de nouveau à l'œuvre, mais comme je ne sais pas si Votre Altesse n'a pas peut être changé d'intentions tant à mon égard qu'à l'égard des projets d'entreprises financières dont j'ai eu l'honneur de l'entretenir — avant d'aller plus loin j'ai cru nécessaire de demander à Votre Altesse si je puis continuer mes démarches et si je pourrai toujours encore compter sur la bienveillante protection de Votre Altesse.

J'ai l'honneur, Monseigneur, d'être avec le plus profond respect de Votre Altesse le très humble et dévoué serviteur.

(*Ibid.* mss. 699. (concept)).

IV.

Leon Rzyszczewski către principele Ad. Sapięha.

Paris, 29 Sept. 1865.

Contele Rzyszczewski propune lui Sapięha trimiterea la București a unei persoane care să se înțeleagă cu Cuza și să vadă la fața locului ce s'ar putea face.

Kochany Xięze...,

Nie dobre są dla nas wiadomości z Bukaresztu-jakaś jest nota Ross[ji] adresowana do Lorda G. Russell i skarżęca się bardzo na Xięcia Couzę-jest także, mówią, i jego cyrkularz do Panstw zagranicznych w którym zwala wszystko co się stało na intrygi Tureckie. Wszystko to nie daje kredytu, i wątpię żebyśmy tam do czego przyjść mogli. Car po prostu dla tego nic nie odpowiedział, że nie chciał o Couzie mówić. Tu wiem z pewnością że są silne intrygi pro niemu, bo jest jakaś Bibesco, siostra dawnego Hospodara, za bratem czy kuzynem G[enera]ła Fleury—i ten ostatni im sprzyja. Nie mamy szansy! Od Majera także nie są dobre wiadomości-nic

kategorycznego otrzymać niepodobna — wraca bez niczego do Szwaj[carii] i znowu wszystko odłożone aux Calendes grecques. Będzie nam jeszcze kiedyś wyrzucił żeśmy go na koszt narazili, a być może że i o nie dopomni się. Nie rób sobie illuzji, co do nafty, że dość zacząć, i przez rok lub dwa exploatować, by potem jakiej kompanii sprzedać interes. Takiego interesu nikt nie kupi, bo nie ma co kupować. Każdy może to samo zrobić co my, bez nabycia żadnych praw do tego. Wszystko się więc redukuje na spróbowanie rzeczy à nos risques et périls—a na to wątpię żeby się kto pusił. Gdyby było za co posłać kogo sprytnego do Bukarestu dla rozmówienia się z Xięciem, i przekonania się na gruncie co można zrobić, byłby to jedyny środek wydobycia całej kwestyi z chaosu w którym się znajduje. Kto wie czyby d'Alton-Shee tego się nie podjął, albo by poradził przynajmniej jak postąpić w tej okoliczności. Zna kraj, i jego znają. Chciałbym 3 Okt. stąd wyjechać, ale gdyby się ten projekt podobał, to mogę się zatrzymać jeszcze dni kilka.

Zawsze wierny,

Leon Rzyszczewski.

Ibid., mss. 667 (original).

Traducerea.

Iubite Principe,

... Veștile dela București, pentru noi, nu sunt bune — este o notă a Rusiei adresată către lordul G. Russell și care se plânge mult de principele Cuza — este de asemenea, spun unii, și circulara lui către statele străine în care dă vina pentru tot ce s'a întâmplat, pe intrigile turcești. Toate acestea nu dau credit și mă îndoiesc că am putea să ajungem acolo, la ceva. Țarul, pur și simplu, de aceea n'a răspuns nimic, pentru că nu voia să vorbească despre Cuza. Știu cu siguranță că aici sunt puternice intrigi pentru el, căci este o oarecare Bibescu, sora fostului principe domnitor, măritată cu fratele sau vărul generalului Fleury — și acesta din urmă îi favorizează. N'avem șanse! Și dela Majer veștile nu sunt bune

— este imposibil să obții ceva categoric — se întoarce fără de nimic în Elveția și din nou totul e amânat la calendele grecești. Încă ne va reproșa cândva că l-am expus la cheltueli și se poate întâmpla ca să le reclame. Relativ la petrol, nu-ți fă iluzie — că ajunge să începi și să exploatezi un an sau doi pentruca apoi, să vinzi afacerea unei societăți. O astfel de afacere nimeni n'o cumpără căci n'are ce cumpăra. Fiecare poate să facă la fel cu noi fără de dobândirea vre unor drepturi pentru aceasta. Așa dar totul se reduce la încercarea lucrurilor à nos risques et périls — dar mă îndoiesc că s'ar încerca cineva la aceasta. Dacă ar fi pentru ce să trimiți pe cineva îndemănat la București, pentru a se înțelege cu principele și a se convinge la fața locului de ce se poate face, ar fi singurul mijloc pentru scoaterea întregii chestiuni din haosul în care se găsește. Cine știe dacă d'Alton-Shee nu s'ar fi însărcinat cu aceasta sau cel puțin n'ar fi sfătuit cum să acționezi în această împrejurare. Cunoaște țara și ei îl cunosc pe el. Aș voi să plec de aici la 3 Octombrie, dar dacă proiectul acesta place, pot să mai rămân câteva zile.

Totdeauna devotat,

Leon Ryzszezewski.

V.

Leon Ryzszezewski către principele Ad. Sapiaha.

Paris, 30 Sept. 1865.

Concesiunea pentru întemeierea unei bănci în Muntenia pe care spera s'o capete Sapiaha, e acordată altora. Ryzszezewski propune în urma sfatului lui d'Alton, ca principele Cuza să fie întrebat telegrafic în privința băncii.

Je reviens d'une visite que j'ai faite à d'Alton-Shee et je m'empresse de vous faire part de ce que j'y ai appris.

Pendant que nous sommes à attendre une réponse qui probablement ne viendra jamais, ce Mr. de Herbst (agent de Pereire) a été appelé par télégraphe à Bucharest; et comme d'Alton a lu le télégramme il me l'a récité; la dépêche disait: „le Pr. Couza vous demande de venir au plus vite pour conclure l'affaire de la Banque d'émission”.

Herbst est parti le 22 Sept. Ce qui fait qu'a l'heure qu'il est il est à Bucharest. Je suis fâché de le dire mais nous n'avons que ce que nous méritons; d'Alton m'a tout de suite demandé: avez vous quelque chose par écrit? Il ne peut pas s'expliquer non plus pourquoi aucun de nous n'est allé à Bucharest depuis ces événements. Il n'aime pas Herbst et il est furieux que nous ayions été mis dedans. Je suis fâché que cette affaire nous échappe, car c'est fini de toute l'action qu'on aurait pu exercer en Valachie, et cela compromet notre savoir-faire.

D'Alton conseille d'essayer encore une chose: c'est que vous envoyiez un télégramme au Prince, où vous pourriez dire: „j'apprends que Herbst est appelé pour conclure l'affaire de la Banque; j'espérais que V. A. la réserverait pour moi avec celle du crédit foncier réunie”.

D'Alton dit aussi que l'argent pour une affaire comme cela se trouvera immédiatement.

Je vous écris de chez Mme. Audouard — et elle m'empêche d'en dire plus.

Faites moi dire ce que v(ous) aurez fait; si vous envoyez un télégramme à Bucharest j'attendrai le répons. Si. non, je pars.

Mille amitiés,

Leon Ryzszezewski.

Ibid. (original).

VI.

Leon Ryzszezewski către principele Ad. Sapiha.

Paris, 5 Octombrie 1865.

Contele Ryzszezewski arată cauzele pentru care n'au reușit Polonii în afacerea bancară. E de părere că s'ar putea însă face ceva în ceea ce privește petrolul din Principate.

Kochany Xięze...

Winteresie bankowym ten był główny feler, żeśmy od razu w Ems nie otrzymali jakiegokolwiek obietnicy na piśmie—nie powiadam że można było od razu otrzymać koncessyą, ale o

obietnicę należało się postarać. Zresztą prosiłem i nalegałem na to—i przyznaj kochany Xiaże że ustąpiłem tylko dla tego że miało być drugie spotkanie się w kąpielach morskich. Nie należy tu stawiać kwestyi tym sposobem: kto lepszy w interesie finansowym, czy my, czy Pereira? bo Pereira równie jak i my, nie da pieniędzy z swojej kieszeni, a na interes tego rodzaju zawsze pieniądze się znajdują. Owszem X. Couza, jeśli ma trochę zdrowego rozsądku, wiedzieć musi że od nas byłby miał lepsze kondycje jak od Pereiry, bo mniejszych byśmy szukali korzyści. Więcej tu wejdzie pieniędzy do kieszeni tych Panów jak do kassy X. Couzy, wie on dobrze o tem, i dla tego rad był z nami traktować. Ale coż! Pereira miał takiego w Bukarescie który czuwał nad interesem — a my ufni we frazesy mniej lub więcej szczere, czekaliśmy, sam dotąd nie wiem na co. Była przy tem i fatalność że list w czas nie doszedł. Xiaże więc miał do wyboru między znanym finansistą który się pilnował pomimo tego, a amatorami który zdali się zapomnieć o nim. Wybór więc nie mógł być wątpliwym. Ten ktoś co popierał Pereirę jest konsul Francuski — wiem to od d'Altona z pewnością — my nie mieliśmy i nie mamy nikogo, trudno więc mieć pretensję żeby za nami szukali. Depesza była taką jakim pisał, bo ją Herbst czy Herz pokazywał d'Altonowi, i była od Konsula Fran. który jest przyjacielem tego Barona Herza, i zapewne w tem wszystkim interesowany. Należało więc któremu z nas za tym interesem pojechać, albo posłać kogoś pewnego, gdyż niepodobna aby interes tak ważny mógł się dostać w czyje ręce: 1. bez poprzedniego jokiegokolwiek bądź zobowiązania się na piśmie. 2. bez posłania kogoś na miejsce dla wyrobienia koncessyi. Jakże możesz utrzymywać kochany Xiaże że należy wprzód tutaj zapewnić się o pieniądze! dopiero byłbym wyszedł na dudka, gdybym był się puścił na jakieś traktowania, a tu raptem dowiadujemy się że koncessya komu innemu dana. Niechże to będzie przynajmniej nauką, że wprzód koncessyą trzeba mieć — a potem dopiero traktować.

Napieram trochę na ten pogląd na rzeczy dla tego że z naftą w tym samym jesteście wypadku. Sessya 1 Okt. na

tem się skończyła że towarzystwo rozwiązane—ale wszyscy przytomni zgodzili się na to że wszyscy chętnie dadzą po 50 tys. fr. jeśli eksploatacja rozpocznie się nie w Galicyi, ale w Xięstwach, z koncesyją Rządową, że bez koncesyi nie ma roboty możebnej, i sposobu dójścia do znacznego wyrobu. Van der Bruhle najgorętszy jest za tem — ma jakieś prywatne stosunki i nawet propozycje od różnych osób z tamtąd. A na ciebie kochany Xiąże rachują co do koncesyi od Rządu, bo i na gruntach Rządowych są źródła nafty. Do wiosny naznaczyli termin wszystkich negocyacji—jest więc czas rozpatrzyć się i obrócić. W tym interesie jest nawet pod tym względem łatwiejsze gadanie z Couzą że jest poniekąd zapewniony kapitał—ale to dla mnie jest niezawodnem, że jeśli ktoś za tem nie pojedzie, i rzecz tylko listownie traktować się będzie, to do niczego nie dojdziemy. Nie warto rozpoczynać interesu. Assumpt nawet jest dobry z tego, że ponieważ komu innemu jak nam oddał Bank, więc winien jakąś kompensacją.

Cały mam program w głowie co by zrobić należało — chciałem nawet prosić kochanego Xięcia o rendez-vous w Bâle dla rozmówienia się teraz o tem — ale widząc żeś słaby dałem pokój. Trzeba jednak nad tem pomyśleć czyliby ten Dunin nie mógł posłużyć do tych negocyacji dawszy mu wprost list do Xięcia. Sam nigdy się nie wybierzesz — dla mnie także trudno — a z resztą skąd wziąć na kosztą podróży. Należałoby pojechać cicho, bez żadnej ostentacji, tak jak Herz jedzie i d'Alton, bo inaczej interesa się nie robią.

Dziś wieczór wyjeżdżam, więc nie mam czasu dłużej się nad tem rozwodzić. Przed koncem miesiąca nie będę z powrotem. Tu mi zawsze adresuj kochany Xiąże, bo przez Szwajcaryą zle idą listy, a ztąd je Jacques natychmiast dalej przeszele. O Hotelu Feder trzeba zapomnieć bo w Turynie nie zatrzymam się nawet — w innych miastach nie mam stałego adresu. Ciekawy jestem bardzo czy będzie jaka odpowiedz Couzy—przyznam się że wątpię.

Zyczę....

Leon Rzyszczewski.

Traducerea.

Iubite Principe,

În afacerea bancară, marele defect a fost acesta, că la Ems dintr'o dată n'am primit vre-o făgăduială în scris — nu spun că s'a putut, dintr'odată, obține concesiunea, dar se cuvenea să încerci obținerea făgăduielii. De altfel m'am rugat și am insistat pentru aceasta — și recunoaște, iubite principe, că am cedat numai pentru aceea că o a doua întâlnire trebuia să aibă loc la băile de mare. Nu se cuvine aici să prezinți chestiunea în acest fel : oare în afacerea financiară cine-i mai bun, noi sau Pereire? căci Pereire, tot așa ca și noi, nu va da bani din buzunarul lui și la o afacere de acest fel se vor găsi totdeauna bani. Dimpotrivă, principele Cuza, dacă are puțină judecată sănătoasă, trebuie să știe că dela noi ar avea condițiuni mai bune decât dela Pereire, căci am căutat foloase mai mici. Aici vor intra mai mulți bani în buzunarul acestor Domni, decât în caseta principelui Cuza, știe el bine aceasta și de aceea ar fi bucuros să trateze cu noi. Dar ce vorbă ! Pereire avea astfel de om în București, care veghea asupra afacerii — iar noi, încrezători în frazele mai mult sau mai puțin sincere, am așteptat și până acum, singur nu știu pentru ce. În afară de aceasta, a fost și fatalitatea că scrisoarea n'a ajuns la timp. Deci, principele, avea de ales între financiarul cunoscut care în plus se interesa de afacere și amatorii cari păreau că uită de ea. Așa dar alegerea nu putea fi îndoelnică. Acel cineva care l-a sprijinit pe Pereire este consulul francez — știu aceasta, cu siguranță, dela d'Alton — noi n'am avut și nu avem pe nimeni, deci e greu să ai pretenția ca să ne caute. Telegrama a fost așa cum ți-am scris, pentru că Herbst sau Herz a arătat-o lui d'Alton, și era dela consulul francez care este prietenul acestui baron Herz și la sigur interesat în toată această afacere. Se cuvenea deci ca cineva dintre noi să plece pentru această afacere sau să trimiți pe cineva sigur, căci este imposibil ca o afacere atât de însemnată să ajungă în mâinile cuiva : 1. fără vreun angajament precedent, în scris ; 2. fără trimiterea cuiva la fața locului,

pentru căpătarea concesiunii. Cum poți să susții, iubite principe, că se cuvine mai întâi să ne asigurăm aici de bani ! atunci deabia aș fi fost socotit drept neghiob când m'ași fi angajat în tratative și pe neașteptate ne-am fi convins, aici, că concesiunea e dată altuia. Cel puțin, acest fapt, să fie o învățătură că mai întâiu trebuie să ai concesiunea și deabia mai târziu să tratezi.

Insist puțin asupra acestui fel de a vedea lucrurile, pentru aceea că, cu petrolul, am pățit la fel. Sesiunea dela 1 Octombrie s'a sfârșit cu disolvarea societății — dar conștienți toți s'au învoit la aceasta, că toți, de bună voie, vor da câte 50 mii franci dacă exploatarea va începe nu în Galiția, ci în Principate, cu o concesiune guvernamentală, căci fără concesiune, lucrul nu este posibil și mijlocul de a ajunge la un câștig însemnat. Van der Bruhle este cel mai înflăcărat pentru aceasta — are ceva legături particulare și chiar propuneri dela felurite persoane de acolo. În ceea ce privește concesiunea dela guvern, ei contează și pe tine, iubite principe, căci și pe terenurile statului sunt isvoare de petrol. Au fixat termenul tuturor negocierilor la primăvară — deci este timp să examinezi și să schimbi. În această afacere, din acest punct de vedere, discuțiunea cu Cuza este chiar mai ușoară, căci, întrucâtva, capitalul este asigurat — dar aceasta-i sigur pentru mine, că dacă cineva nu se va duce pentru aceasta și chestiunea se va trata numai prin scris, nu vom ajunge la nimic. Nu face să începi afacerea. Prilejul este chir bun pentru aceea că a dat banca unui altuia decât noi, este deci dator la o compensație.

Am un întreg program în cap de ce s'ar cuveni să se facă, — voiam chiar să vă rog, iubite principe, pentru o întâlnire în Bâle în vederea înțelegerii, în prezent, asupra acestei afaceri, dar văzându-vă slăbit v'am dat pace. Totuși trebuie să ne gândim asupra acestui lucru dacă acest Dunin n'ar putea să ne fie de folos în aceste negocieri, dându-i-se scrisoare direct către principe. D-ta niciodată nu vei pleca — pentru mine de asemenea e greu — și de altfel, de unde să ei bani de drum. S'ar cuveni să se meargă pe tăcute, fără nicio ostentație, astfel cum merge Herz și d'Alton, pentru că altfel nu se fac afacerile.

Astăseară plec, deci nu am mai mult timp să mă întind asupra acestui subiect. Nu mă voi întoarce înainte de sfârșitul lunii. Adresează-mi scrisorile totdeauna aici, iubite principe, căci prin Elveția scrisorile merg rău și de aici Jacques le va trimite îndată mai departe. De hotelul Feder trebuie să uiți, căci în Torino chiar nici nu mă opresc — în alte orașe n'am adresă fixă. Sunt curios dacă va fi vre-un răspuns dela Cuza — recunosc că mă îndoesc.

Doresc....

Leon Rzyszczewski.

VII.

Principele Cuza către principele Adam Sapieha.

București, 27 Oct. 1865.

Cuza primește propunerile lui Sapieha făcute pe când principele român era la băile dela Ems. Principele român cere să i se facă propuneri precise.

Mon Prince,

Votre lettre du 25 Septembre m'est parvenue pendant une maladie qui m'a empêché d'y repondre plus tôt. J'ai été charmé de voir que Vous n'avez pas abandonné les projets financiers dont Vous m'avez entretenu à Ems, et loin d'arrêter Vos demarches, je ne puis au contraire que me feliciter lorsque des hommes de Votre qualité veulent bien donner leur appui bienveillant au crédit naissant de mon pays.

Je serais heureux, mon Prince, de recevoir de Vous des propositions précises et positivement formulées. Soyez persuadé que je m'empresserais de me les approprier et d'appeler sur elles toute l'attention de mon gouvernement.

Je Vous remercie d'avance, Prince, pour tout ce que Vous ferez dans cette direction; car à notre époque les liens financiers solidement établis sont les elemens les plus serieux de conservation et de prospérité.

Agrées, mon Prince, l'assurance de ma haute considération.

A. I. Cousa.

VIII.

Leon Rzyszczewski către principele Ad. Sapielha.

Paris, 25 Noembrie 1865.

D'Alton e gata să conlucreze cu Polonii în afacerile care ar fi posibile în Principate.

Kochany Xiężu,

Dziś dopiero widzieć się mogłem z d'Altonem, który potwierdził mi koncesyją daną na bank Rumański (sic). Dziś więc i wątpić o tem nie można. Długo z nim rozmawiałem o interessach możebnych w tamtych stronach, i widzę że wielki z niego użytek mieć można. Nie wymieniając nikogo napisze on do Bukaresztu po różne informacye, które mi, skoro przyjdą, udzieli. Chętnie z nami pojdzie, pojedzie skoro będzie potrzeba, i w tem się zupełnie ze mną zgadza, że nie zważając na przeszłość, należy wyciągnąć jaki użytek z dobrych usposobień X. Kouzy. Napisałem projekt odpowiedzi, który tu załączam...

Żałuję bardzo żeśmy d'Altona wprzódki nie użyli.

(*Ibid.*, mss. 667 (original)).

Traducerea.

Iubite Principe,

De abia azi m'am putut vedea cu d'Alton, care mi-a afirmat concesiunea dată pentru banca românească. Deci astăzi nici a te îndoi de acest lucru nu se poate. Am discutat mult cu el despre afacerile posibile în acele părți și văd că dela el se poate avea mare folos. Fără a cita pe cineva el va scrie la București pentru felurite informații, pe care, îndată ce vor sosi, mi le va comunica. Bucuros va merge cu noi, va pleca de îndată ce va fi nevoie, și în privința aceasta e cu totul de acord cu mine, că ne luând trecutul în seamă, se cuvine să tragem vre-un folos din bunele dispozițiuni ale principelui Cuza. Am scris proiectul de răspuns pe care-l anexez aici...

.... Regret mult că nu l-am folosit pe d'Alton mai înainte.

IX.

Principele Ad. Sapieha către Cuza-Vodă.

Do X[ę]cia Couzy w Bukaresćie.

Heidelberg, 10 Decembrie 1865.

Principele Sapieha răspunde scrisorii lui Cuza (Anexa VII), spunând că, deoarece alții au căpătat concesiunea băncii de scont și emisiune, momentan nu va mai putea întreprinde alte afaceri în Principate.

Monseigneur,

J'ai été fort étonné en recevant la lettre que V. A. a bien voulu m'adresser, de voir que V. A. admet encore la possibilité d'une proposition financière quelconque de ma part.

L'affaire de la banque d'escompte et d'émission dont j'ai entretenu V. A. à Ems et qui devait être le point de départ et le pivot des autres projets, étant concédée à d'autres, je ne crois pas qu'il soit possible dans ce moment d'engager des capitalistes sérieux à aller dans les Principautés. Personne ne voudra s'exposer à la concurrence des comissionnaires de la banque, qui naturellement voudront profiter de leur position exceptionnellement avantageuse pour s'amparer de toutes les autres entreprises.

Il ne me rest donc qu'à remercier V. A. de la bienveillance avec laquelle j'ai toujours été traité et je prie V. A. de vouloir bien me réserver Sa haute protection pour une autre fois ou je tacherai d'être plus heureux.

J'ai l'honneur d'être, Monseigneur, etc., etc.

Ibid., mss. 699. (Concept).

X.

Leon Ryzszezewski către principele Adam Sapieha.

Paris, 30 Decembrie 65.

Detalii asupra întrevederii dintre Ion Brătianu și contele Ryzszezewski. Se arată lui Sapieha că s'ar putea face în Principate următoarele afaceri : 1. Portul și docurile din Brăila ; 2. Cărbunii de pământ depe moșia principelui I. Cantacuzino și 3. Intemeierea unei bănci de credit fnciar.

Kochany Xięże,

Zasylając najszczerze moje życzenia na nowy rok, tak dla Ciebie, jak i dla całej rodziny, muszę zdać sprawę z niektórych szczegółów dość ciekawych.

Będąc nie dawno temu u d'Altona, spotkałem u niego znanego Ci (z imienia) P. Jana Bratiano. Widać że jakim wyszedł musiał się zapytać kto jestem, gdyż nazajutrz przyszedł do mnie z listem od d'Altona rekomendacyjnym, i szczęściem mnie zastał. Musi to być syn starego Bratiano, wygląda jednak na lat 40, i wspominał mi o tem że był sam ministrem. Kiedy, nie wiem. Prosił mnie de l'aboucher avec vous, i z Hotelem Lambert (z czego się wymówilem). Ze dwie godzin rozprawiał o stanie nieszczęśliwym Xięstw, o różnych infamiach panującego w nich Xięcia, o bliskim Jego upadku, o szalenstwie wszystkich Jego reform, zaklinając abyś my nie wierzyli w Niego, gdyż jest agentem Rossyjskim, i chce naszej zaguby, etc. etc.

Anim się sprzeciwiał, anim potakiwał, ale zachęcałem jak mogłem do różnych konfidencyi, bo łatwo było poznać qu'il y a anguille sous roche. Chcą nas odstraszyć od interesów w Xięstwach, on Bratiano przez nienawiść którą ma do swego Xięcia — a d'Alton (być może) przez strach konkurencyi. Tak to coś wygląda na to, chociaż co do d'Altona mylec się mogę.

Widzę tylko z całego gadania że Rossya na seryo zagraża Xięstwu, Bratiano powiada że Xięże ma zaabdykować na korzyść Leuchtenberga, i nie tai się nakoniec że konspirują przeciwko niemu, że dla tego tu przyjechał, i że w krótkim bardzo czasie, nowe będą ruchy w Bukarescie. W kilku jednak rzeczach tak dziecinnie się wyrwał że wszystkim tym gadaniom zupełnie zawierzyć nie można.

Tymczasem d'Alton zakomunikował mi odpowiedz na list pisany do Bukarestu, i widzę że są znowu dwa interesa korzystne do zrobienia — jeden, na który jeden ze znaczniejszych domów tamtejszych ofiaruje wszelką pomoc, byle była koncesya od Xięcia — to jest port i doki w Brailowie — A drugi,

znaczną warstwę węgla kamiennego u X. Jana Kantakuzeny, którą chce oddać na eksploatację.

Oprócz tego rozmawiając temi dniami z Xawerym Brannickim (który prawie zupełnie wyzdrowiał) naprowadziłem z lekką konwersacją na naftę, to znów na inne interesy w Xięstwach, i zdaje mi się żebym go zwerbował do czynności z nami, gdyby była koncesja na Crédit foncier w Xięstwach. Na złość Pereirze dałby się namówić, i możeby i tutejszy Credit foncier pociągnął. Ta koncesja wydaje mi się być jeszcze możliwą, bo nie ma wzmianki o niej w statutach nowego Banku.

Z tego wszystkiego nie stawiam jeszcze konkluzji, bo czekam na pewną osobę która mi jest koniecznie potrzebna do przeprowadzenia tych wszystkich interesów—zdaje tylko rapport dla tego ażebyś kochany Xiąże zrozumiał, iż wkrótce może trzeba będzie coś stanowczego postanowić.....

Ibid., mss. 667 (original).

Traducerea.

Iubite Principe,

Trimițând cele mai sincere urări pentru noul an, atât pentru tine cât și pentru întreaga familie, trebuie să dau socoteală de unele amănunte destul de interesante.

Nu cu mult înainte, aflându-mă la d'Alton, am întâlnit la el pe d-l Ion Brătianu, cunoscut ție (după nume). Se vede că trebuie să fi întrebat de mine îndată ce am eșit, căci a doua zi a venit la mine cu o scrisoare de recomandare dela d'Alton și noroc că m'a găsit. Trebuie să fie fiul bătrânului Brătianu, cu toate astea pare de 40 de ani și mi-a amintit că și el a fost ministru. Când, nu știu, M'a rugat de l'aboucher avec vous și cu Hotelul Lambert (ceea ce am refuzat). Vre-o două ore a discutat despre starea nefericită a Principatelor, despre felurile infamii ale principelui domnitor din Principate, despre apropiata lui cădere, despre nebunia tuturor reformelor lui, conjurându-ne să nu avem încredere în el căci este agent rusesc și vrea pierderea noastră, etc., etc.

Nici nu m'am împotrivit nici n'am aprobat, ci l-am încurajat cum am putut spre felurite confidențe pentru că era ușor să cunoști qu'il y a anguille sous roche. Voesc să ne facă să ne retragem din afacerile din Principate, el, Brătianu, prin ura pe care o are pentru principele său — iar d'Alton (se poate) din cauza fricii de concurență. Cam așa pare chestiunea deși în ceea ce privește pe d'Alton, pot să mă înșel.

Din toată vorbăria văd numai că Rusia amenință serios Principatele. Brătianu spune că principele are să abdice în favoarea lui Leuchtenberg și în sfârșit nu ascunde că conspiră împotriva lui, că pentru aceasta a venit aici, și că în foarte scurt timp vor fi noi mișcări în București. Totuși, în câteva chestiuni atât de copilăros s'a exprimat, încât nu poți să dai crezare totală tuturor acestor vorbării.

În timpul acesta d'Alton mi-a comunicat răspunsul la scrisoarea scrisă la București, și văd că din nou sunt de făcut două afaceri favorabile — una, pentru care o casă din cele mai însemnate de acolo, oferă orice ajutor numai să se capete concesiunea dela principe — aceasta e portul și docurile din Brăila, și a doua, însemnatul strat de cărbuni de piatră de pe proprietatea principelui Ion Cantacuzino, pe care voeste să-l dea în exploatare.

În afară de aceasta, vorbind zilele acestea cu Xawery Branicki (care aproape s'a însănătoșit complet), ușor am adus discuțiunea asupra petrolului, apoi din nou asupra altor afaceri din Principate și mi se pare că l-am angajat să activeze cu noi dacă ar fi o concesiune pentru Creditul fonciar în Principate. În ciuda lui Pereire s'a lăsat atras și poate c'ar atrage și Creditul fonciar de aici. Această concesiune mi se pare încă posibilă pentru că nu se vorbește despre ea în statutele noiei bănci.

Din toate acestea încă nu trag o concluzie pentru că aștept pe o oarecare persoană care-mi este absolut trebuincioasă pentru realizarea tuturor acestor afaceri, prezint numai un raport, pentru ca, iubite principe, să înțelegi, că în curând, poate, va trebui să se hotărască ceva decisiv.

XI.

Leon Rzyszczewski către principele Ad. Sapicha.

Paris, 12 Februarie 1866.

Principele Cantacuzino Alexandru se află la Paris unde, în numele lui Cuza, vrea să contracteze un împrumut și să obție capitaluri Pentru a putea trata cu acesta, Leon Rzyszczewski cere o recomandare dela Sapicha. Posibilități ca Polonii să capete concesiunea băncii de credit funciar.

Kochany Xiąże,

Jest tu pewien Xiąże Kantakuzen Alexander, powiernik X. Kuzy, który przyjechał tutaj, przysłany przez swego Pana, dla zrobienia pożyczki i zwerbowania kapitałów. — Miał on polecenie, między innemi, widzenia się z Tobą, kochany Xiąże, i d'Alton (który go zna dobrze) wiedząc że Ciebie tu niema, przysłał go do mnie.

Chociaż obywatel wierzy w świadectwo d'Altona, który mu zapewnił że razem idziemy, i że może traktować ze mną o interesach jak z Tobą, mnie to jednak bardzo żenuje że muszę się sam legitymować, i prosiłbym Cię bardzo, Kochany Xiąże, abys był tak łaskaw przysłać mi *jak najspieszniej* taki listecik adresowany do X. Kuzy jak był ten coś mnie dał do Dunina. Możesz to zrobić en toute confiance, bo koniec końca jesli się zrobi jaki interes l'honneur vous en reviendra, a jesli nie się nie robi, to pewnie Ciebie nie skompromituję.

Im się chce koniecznie kredytu foncier, i widzę że chociaż był obiecany Pereirze potrafią jeszcze cofnąć tę obietnicę, jesli znajdą większą pewność z innymi. — Jest tylko pewna kondycya bonów wiejskich (bons ruraux) który interes komplikuje.

Ja, z mojej strony, mam amatorów na lasy i pewne budowle w porcie Jbraila, i chociaż z tego interesu, jako czysto indus-tryjalnego, niepodobna będzie wyciągnąć summy żadnej na korzyść sprawy naszej, jednakowo wleźlibyśmy tym sposobem do Xięstw, le premier pas serait fait, a względem X. Kuzy mielibyśmy meritum korzystnego dla nich interesu.

Szczerze wynurzyłem żale temu powiernikowi Kuzy, za

postępowanie jego Xięcia w kwestyi banku nam obiecanego, a danego, Pereirze.

Wymawiał się milczeniem naszym, i pokazuje się że list ten który mam u siebie, jest przez tego Kantakuzenę napisany. — Jak łatwo było przewidzieć, chciałby nas kredytem foncier wynagrodzić.

W tym interesie, jako opartym na koncessyi i stanowiącym zasługę oddaną ich krajowi przez zaprowadzenie d'une institution publique, będziemy mogli żądać od nich jakieś *quantum* na sprawę naszą — bo akcyonaryuszom to wszystko jedno, a za nami będzie słuszność. — Jednakowo interesu tego nie podejmę się sam jeśli Xaw. Branicki w to nie wejdzie.

Tak więc dla Branickiego jak dla tego Xięcia Mołdawskiego Botrzebny mi jest koniecznie ten list do X. Kuzy — dla piranickiego może więcej jeszcze jak dla tamtego, bo Xawery 9e wie o tych naszych stosunkach z Bukarestem, i nie uwierzy aż nie przeczyta.

Moim zamiarem jest namówić X. Kantak[uzena] aby wstąpił do Heidelb[ergu] wracając do Bukarestu. — Nie jest on od tego, a dobrzebybyło bo ustnie zda sprawę na czem rzeczy stanęły. Ostatecznej decyzji być nie może, bo potrzebne mi są z tamtąd informacye których mi on tutaj na pamięć dać nie może. — Jednakowo będzie to już poniekąd uiszczenie się z obietnic poczynionych X. Kuzie, a jeśli publiczny interes nie da się zrobić, to może przynajmniej prywatny dojdzie do skutku — co też także będzie miało swoje znaczenie.

List do X. Kuzy powinienby być taki abym go nie tylko mógł tutaj pokazać, ale abym go mógł wziąć z sobą gdybym pojechał do Bukarestu.

Te interesa Wołoskie wziąłem na serce jedynie dla tego aby pokazać X. Kuzie żeśmy na darmo nie obiecywali — ważniejsze nam interesa we Włoszech, bo w tamtych przynajmniej coś zarobię.

Sciskam Cię z serca kochany Xiężu i zostaje

zawsze wiernym

(s) Leon Ryzyszczewski.

Zapomnialem poviedziec że ten Xiąże Wołoski wyjeżdza już za pięc lub sześć dni, dla tego mnie listu pilno potrzeba. — Ciekawe on szczegóły rozpowiada o Carze — puka na wszystkie strony, a przyjąc go nie chcą, i nic mu nie odpowiadają. — Trzeba koniecznie żebyś go widział w Heidelbergu.

Ibid., (original).

Traducerea.

Iubite Principe,

Este aici un oarecare principe Cantacuzino Alexandru, confident al principelui Cuza, care a venit aici trimis de stăpânul său, pentru contractarea unui împrumut și pentru recrutarea capitalurilor. Avea recomandăție, între altele, să aibă o întrevedere cu tine, iubite principe, și d'Alton (care-l cunoaște bine) știind că tu ești absent, l-a trimis la mine.

Deși cetățeanul crede în mărturisirea lui d'Alton care l-a asigurat că mergem împreună și că relativ la afaceri poate trata cu mine ca și cu tine, pe mine, totuși, mă jenează mult faptul că trebuie singur să mă legitimez, și te-aș ruga mult, iubite principe, să fii atât de bun și să-mi trimiți cât mai repede un astfel de bilet adresat către principele Cuza, cum a fost acel pe care mi l-ai dat către Dunin. Poți s'o faci aceasta en toute confiance, pentrucă, la urma urmelor, dacă se va face o afacere, l'honneur vous en reviendra, iar dacă nu se va face nimic, la sigur nu te voi compromite.

Ei doresc numaidecât creditul fonciar și văd că deși a fost făgăduit lui Pereire, vor reuși încă să-și retragă această făgăduială dacă vor găsi o mai mare siguranță cu alții. Este numai o oarecare condiție a bonurilor rurale (bons ruraux) care complică afacerea.

Eu, din partea mea, am amatori pentru păduri și unele construcțiuni în portul Brăila, și cu toate că din această afacere ca pur industrială, nu va fi posibil să se scoată nicio sumă în folosul cauzei noastre, totuși în felul acesta am pă-

trunde în Principate, le premier pas serait fait și față de principele Cuza, am avea meritul unei afaceri folositoare pentru ei.

Sincer am exprimat confidentului acestuia al lui Cuza, plângerile, pentru procedarea principelui în chestia băncii făgăduită nouă și dată lui Pereire.

S'a scuzat prin tăcerea noastră și se pare că această scrisoare pe care o am la mine este scrisă de acest Cantacuzino. Cum a fost ușor de prevăzut ar voi să ne răsplătească cu creditul fonciar.

În această afacere, ca bazată pe concesiune și alcătuind o răsplată adusă țării lor prin introducerea unei instituții publice, vom putea cere dela ei un oarecare quantum pentru chestiunea noastră — de oare ce acționarilor le este tot una, și cu noi va fi dreptatea. Totuși eu singur nu mă voi însărcina cu această afacere, dacă Xaw. Branicki nu va intra în ea.

Așa dar, atât pentru Branicki cât și pentru acest principe moldovean, îmi este absolut trebuincioasă această scrisoare către principele Cuza — poate pentru Branicki mai mult decât pentru celălalt —, pentru că Xawery nu știe despre aceste legături ale noastre cu Bucureștii, și nu va crede până nu va ceti.

Intenția mea este să conving pe principele Cantacuzino, ca întorcându-se spre București, să se abată la Heidelberg. El nu se opune, și ar fi mai bine pentru că verbal va da socoteală cum stau lucrurile. Nu poate fi de ultima hotărîre, pentru că îmi sunt trebuincioase informațiunile de acolo, pe care el aici, nu poate să mi le dea pe derost. Totuși, întru câtva, va fi o achitare față de făgăduielile făcute principelui Cuza, și dacă afacerea publică nu se va face, poate, cel puțin, cea particulară se va realiza — ceea ce, de asemenea, va avea însemnătatea sa.

Scrisoarea către principele Cuza ar trebui să fie astfel, încât nu numai s'o pot arăta aici, ci s'o pot lua cu mine când aş pleca la București.

Aceste afaceri românești mi-au căzut la inimă numai pentru că să arăt principelui Cuza că n'am făgăduit zadarnic,—mai

însemnate sunt pentru noi afacerile din Italia, pentrucă în celelalte, cel puțin, voi câștiga ceva.

Te îmbrățișez din inimă, iubite Principe și rămân totdeauna credincios.

Leon Rzyszczewski.

Am uitat să spun că acest principe român pleacă peste cinci sau șase zile, de aceea scrisoarea îmi trebuie repede. Relativ la țară¹ povestește el curioase amănunte — bate în toate părțile și nu vrea să-l primească și nu-i răspund nimic. Trebuie neapărat ca să-l vezi la Heidelberg.

XII.

Principele Ad. Sapieha către Cuza-Vodă.

Heidelberg, 14 Februarie 1866.

Principele Sapieha recomandă lui Cuza pe contele Rzyszczewski în vederea afacerilor din Principate.

M. Je me permets de recommander à la bienveillance de V. A. mon ami le C-te Leon Rzyszczewski qui s'est chargé de me remplacer dans les affaires dont nous nous occupons.

Je connais assez le Comte R. pour pouvoir solliciter pour lui toute la confiance et la bienveillance dont V. A. a bien voulu m'honorer, et je puis assurer V. A. que comme moi le C-te comprend l'intérêt que nous avons de servir la cause des Principautés et de Celui qui la représente si dignement.

Ibid., mss. 699 (concept).

XIII.

Leon Rzyszczewski către principele Ad. Sapieha.

Paris, 19 Februarie 1866.

Afacerea cu Creditul funciar e pe cale a se realiza. Totul depinde de principele Cantacuzino. Se mai vorbește de două afaceri, pe care autorul scrisorii, Rzyszczewski, le numește particulare: una relativă la păduri, alta la portul

1. E un pseudonim. În „chelle” pe care le-am avut la îndemână n'am găsit cuvântul „Car”.

din Brăila. Se mai pomeniște de posibilitatea căpătării unei concesiuni de cale ferată.

Dziękuję Ci serdecznie, Kochany Xiążę, za przysłany mi list do X. Couzy. Nie potrzebowałeś brulionu bo jest paradnie napisany, żałuję tylko że nie ma nigdzie adresu, ani na kopercie, ani we srodku, bo tak jak jest mógłby zarówno służyć do jakiego Monsignora w Rzymie. Ale mniejsza o to, jest on i tak dostateczny.

Potrafiłem wciągnąć Xaw. Branickiego w interes Kredytu foncier — zapoznałem go z X. Kantakużą i mieli długą rozmowę. — Xawery wyjechał wczoraj na parę miesięcy do Włoch, ale przed wyjazdem zostawił u mnie list do Wołowskiego prosząc go *qu'il donne suite à l'affaire*. — Na Xawerego jest to krok wiele znaczący.

Dzisiaj mamy Konferencyą z Wołowskim o godz. 4-ej. — Jest to więc interes na dobrej drodze, i już nie od nas, ale od X. Kantak[uzena] zależy, gdyż i Xawery i Wołowski traktują nie w swoim własnem imieniu, ale w imieniu du Crèdit foncier de France. — Kapitał więc jest, i silny, idzie tylko o to czy się na wspólne kondycye zgodzą.

Oprócz tego ja podałem także, ad referendum Xu. Couzie, dwa interessa prywatne, na które mam entrepreneurów, jeden o lasy, drugi o port w Jbraïle, do których i ja sam po części wejść, jeśli nam zrobią koncessye jakich żądamy.

Możemy więc powiedzieć żeśmy uiscili się z obietnicy danej Xu. Couzie, i że nawet w opinii Jego dużo zyskamy, bo koniec końca z nami jednymi (jak sam przyznał się Kantakuzen) do stanowczego doszedł rezultatu.

Credit foncier traktuje na zasadzie kapitału 20. milionów :

Lasy i port mogą także od 10 do 15. milionów przynieść Xięstwom w przeciągu lat dziesięciu.

Kantakuzen miał pozawczoraj audyencyą u Cesarza, i jak najlaskawiej był przyjęty. Być może że ta tak zmienna polityka Najjasniejszego dzisiaj oprzeć się potrzebuje na niepodległości Rumunii (sic), więc dobrze jest z tego korzystać.

Ja dla tego nastaję na wizytę Kantak[uzena] w Heidelbergu że stosunki nasze z X. Couzą są oparte na osobistej Twojej

z nim znajomości dobrze je więc w tym charakterze utrzymać, bo niewiadomo jeszcze co wypaść może, a ja nigdy zastąpić Cię zupełnie nie będę w stanie. Z resztą dobrze abyś o interesach wiedział, w przypadku gdybyś chciał do nich własnymi funduszami, albo funduszami Ojca przystąpić.

Tym sposobem, będziesz miał kontrolę, nad tem wszystkim, co się tam zrobić uda.

Credit foncier byłby ważnym dla nas nabytkiem, i niedarowaną byłoby rzeczą, abyś albo sam przez się, albo przez Twego Ojca, nie miał w nim udziału.

Kolej żelazna Salamanki, zdaje się iż jest bardzo zagrożona — gdyż on Salamanka w coraz gorszych jest interesach, i zdaje mi się że gdyby nowa jaka kompania przedstawiła się, toby łatwo było ustępstwo tej kolei otrzymać.....

Rzyszczewski.

Ibid., mss. 667 (original).

Traducerea.

Îți mulțumesc cordial, iubite Principe, pentru scrisoarea către principele Cuza, trimisă mie. Nu trebuia brulion pentru că e scrisă pompos, regret numai că n'are adresă nici într'un loc, nici pe copertă, nici pe scrisoare ¹ căci așa cum este ar putea, tot așa, servi către un oarecare Monsenior din Roma. Dar aceasta e de mai mică însemnătate; scrisoarea este, și așa e suficientă.

Am isbutit să-l atrag pe Xaw. Branicki în afacerea Creditului fonciar — l-am prezentat principelui Cantacuzino și au avut o lungă convorbire. Xawery a plecat eri în Italia pentru câteva luni, dar înainte de călătorie a lăsat la mine o scrisoare pentru Wołowski rugându-l *qu'il donne suite à l'affaire*. La Xawery acesta-i un pas foarte semnificativ.

Azi avem la ora patru o conferință cu Wołowski. Așa dar afacerea e pe drumul bun și deja nu mai depinde de noi, ci de principele Cantacuzino, pentru că și Xawery și Wołowski nu tratează în propriul lor nume, ci în numele Creditului

1. Cuvânt după cuvânt ar fi: la mijloc.

funciar al Franței. Așa dar capitalul este, și mare, e vorba numai dacă se vor înțelege asupra condițiunilor comune.

În afară de aceasta, de asemenea, am dat spre referare principelui Cuza, două afaceri particulare la care am antreprenori : una relativă la păduri, a doua relativă la portul din Brăila, în care afaceri voi intra și eu parțial, dacă ne vor face concesiile pe care le cerem.

Așa dar, putem spune că am scăpat de făgăduiala dată principelui Cuza și că, chiar, câștigăm mult în opinia lui, căci la urma urmelor, numai cu noi, (după cum singur Cantacuzino a recunoscut), a ajuns la un rezultat pozitiv.

Creditul fonciar tratează pe baza capitalului de 20 milioane :

Pădurile și portul pot de asemenea să aducă Principatelor, în curs de zece ani, dela 10 la 15 milioane.

Cantacuzino a avut alaltăeri audiență la împărat și a fost primit cât mai binevoitor. Se poate întâmpla că această politică a împăratului, atât de schimbătoare, astăzi trebuie să se razime pe independența României, deci e bine să tragi folos din aceasta.

Eu de aceea sunt pentru vizita lui Cantacuzino la Heidelberg, căci relațiunile noastre cu principele Cuza se sprijină pe cunoștința ta personală cu el — deci e bine să se menție în acest caracter pentru că nu se știe încă ce poate să se întâmple și eu niciodată nu voi fi în stare să te înlocuesc complect. De altfel e bine să ai cunoștință de afaceri în cazul când ai voi să intri în ele cu propriile fonduri, sau cu fondurile tatălui.

În acest fel vei avea controlul asupra tot ceea ce se va reuși să se facă acolo.

Creditul fonciar ar fi o însemnată achiziție pentru noi și ar fi un lucru de neiertat dacă singur prin tine sau prin tatăl tău, n'ai lua parte în el.

Calea ferată a lui Salamanka, se pare că e foarte amenințată, de oare ce el, Salamanka, este din ce în ce mai rele afaceri și am impresia că dacă s'ar prezenta o altă nouă companie, ar fi ușor să capeți concesiunea acestei căi ferate.

Rzyszczewski.

XIV.

Leon Rzyszczewski către principele Ad. Sapiaha.

Paris, 24 Februarie 1866.

Realizarea Creditului funciar și toate celelalte afaceri proiectate nu mai e posibilă din cauza răsturnării lui Cuza.

Kochany Xiężu,

Jest jakaś fatalność, urok rzucony na te interesa Moldo-Wołoskie.

Credit foncier Francuski podejmował się takiegoż kredytu w Bukarescie, punkta już były spisane i z obu stron przyjęte — aż tu wczoraj wieczorem wpada Kantakuza zmieszany do d'Altona, u którego i ja byłem, i donosi nam, o czym zapewne musisz już wiedzieć, że X. Couza zwalony, że Rząd nowy tymczasowy ustanowiony, i że brat Ks. Belgijskiego (C-te de Flandres) jednomyslnie obrany na panującego Xięcia.

Wszystkie więc rozpoczęte interesa w łeb wzięły, i przyznam się że już mnie nikt nie namówi do Xięstw chociażby i największa była łatwość po temu. Jakie z tego wyniknąć mogą konsekwencje tego nikt przewidzieć nie może-wątpię żeby Rossya zgodziła się na Hr. de Flandres (który jest katolikiem), a i Turcya nie zechce zupełnej Xięstw niepodległości. Może więc się pasztet wielki z tego zrobić, i wątpię aby się tam porządek tak prędko mógł ustalić.

Miał racją Bratiano, a Kantakuzene w przykrej się znajduje pozycyi...

Alessandri bardzo jest zmieszany, bo być może że i on wyleci. Co to z tego wszystkiego będzie trudno przewidzieć...

Ibid. (original).

Traducerea.

Iubite Principe,

Este o fatalitate și o vrajă aruncată asupra acestor afaceri munteano-moldovene.

Creditul fonciar francez se însărcinase cu un astfel de Credit în București, punctele fuseseră deja scrise și primite

de ambele părți, când, eri seară, Cantacuzino turburat, veni pe neașteptate la d'Alton la care mă aflam și eu și ne aduse la cunoștință, ceea ce de sigur că deja trebuie să știi, că principele Cuza a fost răsturnat, că s'a instalat un nou guvern provizoriu și că fratele principelui belgian (contele de Flandra) a fost ales cu unanimitate principe domnitor.

Deci toate afacerile începute au eșuat, și declar că nimeni nu mă va mai angaja în Principate, chiar dacă, după aceasta, ar fi cea mai mare ușurință. Ce consecințe pot să rezulte din acest fapt, nimeni nu poate să prevadă — mă îndoesc că Rusia și-ar da asentimentul pentru contele de Flandra (care este catolic), precum și Turcia nu va voi totala independență a Principatelor. Deci poate din aceasta să iasă o mare încurcătură și mă îndoesc că acolo s'ar putea repede restabili ordinea.

Brătianu avea dreptate și Cantacuzino se află într'o situație neplăcută.

Alexandri e foarte turburat pentru că se poate ca și el să-și piardă locul. Greu de prevăzut ce va rezulta din toată această întâmplare.

XV.

Leon Rzyszczewski către princ. Adam Sapieha.

Paris, 5 Martie 1866.

Rzyszczewski comunică lui Sapieha că a prezentat pe candidatul său la tronul Principatelor. Concesiunea bancară acordată grupului Pereire probabil că nu va fi retrasă.

Kochany Xiężę.

...Bratiano, który jest zawsze tutaj, jest jak w najlepszych ze mną stosunkach — jest on agentem partyi będącej dzisiaj u władzy, i przez niego o wszystkim wiedzieć można. — Rozprzeżenie Unii Rumunskiej jest najgroźniejszym dla nich niebezpieczeństwem — wystąpią zbrojnie przeciwko temu, ale cóż to pomoże jeśli Zachód pozwoli na interwencją Turecką. Dziwne są tutaj zabiegi — i ja swego kandydata podałem — łatwo się domyslesz kogo — pewnie lepszego nie znajduję.

Trzeba tylko sekret zachować, a gdyby się udało, nasza pozycja nie zła by była w Bukarescie — a ja bym może zobaczył się kiedy z moimi 50. tys. franków.

Jakis dziennik niem(iecki) pusił fusa że tutejszy Pan promowuje na to miejsce Wład(ysława) Czart(oryskiego) i Opinion Nationale to powtórzyła. — Jest to dzieciństwem, i pewnie nikt o tem nie myśli. — Biedak Władysław wątpię aby myślał o nowych słubach małżeńskich, bo stan zdrowia coraz gorszy, powiadają, a tu w hotelu są tylko Działynscy. Kantakuzen wyjechał, zapewne dla widzenia się z swoim Xięciem w Wiedniu, o cofnieniu koncessyi Bankowej nie ma tu żadnej mowy. — Wątpię nawet żeby do tego przyszło. Każdy Rząd nowy rad będzie mieć Pereirę i innych, tylko zapewne koncessyą tę przez Izby przeprowadzą, dla zlegalizowania Jej.

Odebrałem list Dunina który rozpowiada wypadki ze szczegółami mniej więcej znajomemi — przeczuwa, że interesa przez nas rozpoczęte wiele na tem ucierpią, i mocno nad tem ubolewa. Załączony list do Ciebie, kochany Xiąże odsyłam — w liście do mnie jest następująca proźba — przepisuję z oryginału :

„Wielkie znaczenie ma u P. Mavrojani (obecnego Ministra finansów) głos Gb. X. Marszałka Leona Sapiehy. — Osmiełam się prosić J. W. Hr. o łaskawe wyjednanie mi od J. O. X. Leona, za pośrednictwem syna Jego, listu polecającego do P. Mavrojani, który jeszcze przed moim wyjazdem z Paryża, był mi obiecany; a którego wartość dziś jest podwójna”.

Nie wątpię że o ten list od Ojca postarać się zechcesz.

Nie tak prędko jeszcze pojedą do Włoch, bo mego syna w tych dniach się spodziewam, i zapewne tu zabawi ze dni dziesięć.

Dziwne jest tutaj usposobienie umysłów i ogólne prawie nieukontentowanie. Nie doprowadzi to do wojny, ale do czego innego. Szłyszałem na własne uszy Francuza, bardzo znakomitego człowieka, który przed 20. osobami w głos się odezwał, mówiąc o wypadkach Rumunskich: że co mi się najbardziej w tem podoba, c'est que c'est un précédent...

Leon Rzyszczewski.

Ibid. (original).

Traducerea.

Iubile Principe,

Brătianu, care-i mereu aici, este în cele mai bune raporturi cu mine — el este agentul partidului care azi e la putere și prin el poți fi informat despre tot. Desfacerea unirii românești este cel mai amenințător pericol pentru ei — acestui fapt se vor opune cu armele, dar la ce va ajuta aceasta dacă Apusul va aproba o intervenție turcească. Aici sunt demersuri stranii — și eu mi-am prezentat candidatul — ușor îți vei închipui pe cine — la sigur, unul mai bun nu vor găsi. Trebuie numai secretul păstrat și când ar reuși, situația noastră la București n'ar fi rea — și eu poate mă voi întâlni cu acei 50 mii franci ai mei.

Un oarecare ziar german a răspândit vestea că Domnul de aici indică pentru acest loc pe Vladislav Czartoryski și Opinion Nationale a repetat-o. E o copilărie și desigur nimeni nu se gândește la acesasta. Mă îndoesc că bietul Vladislav s'a gândit la noui angajamente matrimoniale pentru că, spun unii, starea sănătății lui este din ce în ce mai rea și în hotel ¹ este numai familia Działyński. Cantacuzino a plecat de sigur pentru a avea o întrevedere cu principele său la Viena; aici nici vorbă despre retragerea concesiunii bancare. Mă îndoesc chiar că s'ar ajunge acolo. Fiecare nou guvern va fi mulțumit să abia pe Pereire și pe alții, numai, de sigur, vor trece concesiunea aceasta prin Cameră, pentru legalizarea ei.

Am primit scrisoarea dela Dunin care povestește întâmplări cu amănunte mai mult sau mai puțin cunoscute — presimte că afacerile începute de noi, sufăr mult din acest motiv, și tare se plânge de aceasta. Trimit, iubite principe, alăturata scrisoare pentru tine — în scrisoarea pentru mine este următoarea rugămintă — copiez din original:

„Mare însemnătate are la d-l Mavrojeni (actualul ministru de finanțe) cuvântul mareșalului Leon Sapieha ². Indrăsnesc

1. Hotelul Lambert din Paris.

2. Celelalte titluri nu le-am tradus.

să rog pe Domnul¹ Conte pentru o binevoitoare obținere, pentru mine, dela principele Leon², prin mijlocirea fiului lui, a unei scrisori de recomandatie către D-l Mavrojeni, care, încă înainte de plecarea mea din Paris, mi-a fost făgăduită, și a cărei valoare este astăzi îndoită”.

Nu mă îndoiesc că vei binevoi să procuri dela tata această scrisoare.

Nu chiar așa curând voi pleca în Italia, deoarece zilele acestea îmi aștept fiul și de sigur va rămâne aici vre-o zece zile.

Stranie este dispozițiunea spiritelor, aici, și o nemulțumire aproape generală. Nu va duce la război ci la altceva. Am auzit cu propriile mele urechi pe un Francez, bărbat foarte însemnat, care în prezența a 20 persoane a spus, vorbind despre evenimentele românești : că ceea ce-mi place mai mult, c'est que c'est un précédent.

Rzyszczewski.

XVI.

Leon Rzyszczewski către principele Adam Sapieha.

Paris, 17 Martie 1866.

Șansele pe care le are candidatul susținut de Poloni. Cum se acționează pentru a-l impune.

Kochany Xiążę,

Kwestya Xięstw jest, w samej rzeczy, wielkiego dzisiaj znaczenia, ale dla tego zwłaszcza że w zasadzie tutejszy Pan jest zdecydowany unię utrzymać, a nikogo nie ma pod ręką któryby chciał i mógł tę rolę odegrać. Wiem to z pewnością-i wiem równie że wszystkie inne mocarstwa (oprócz Rossyi) przychodzą bez żadnego planu na konferencyą. Nigra się z tem nie tai, toż samo i ambassada Turecka. Bratiano nie smie bardzo wyrywać się bo przysyłają z kraju aż sześciu repre-

1. Jaśnie Wielmożny, ne uzitându-se în limba română, am tradus ambele cuvinte cu Domnule.

2. Am omis celelalte titluri.

zentantów. Dla tych więc wszystkich powodów, pusiłem myśl kandydatury, o której w ostatnim liście wspominałem, i Bóg wie czy myśl ta lepiej się nie uda, jak się z daleka wydaje. Szło mi głównie o to aby się dostać z jednej strony do tutejszego P. a z drugiej do Amb. Tureckiej. Sam kandydat (qui mord à la chose) chciał koniecznie wymęczyć odemnie list do Ces... alem odmówił, bo zdaje mi się że interes ten może się tylko udać jeśli nie zbyt jawnie przez nas będzie popierany. Znalazłem więc inny srodek do podania tej myśli Naj Panu — a nasza Pani podjęła się Amb. Tureckiej. Ja przekonany jestem że tutejszy Pan powie sobie, au fond c'est une manière de se débarrasser d'un solliciteur, i nie będzie temu przeciwny — a że nie ma nikogo pod ręką, więc Bóg wie czy nie poprze tego nawet z pewną energią. Ze strony Austrii wątpię żeby były wielkie obiekcy, bo samo z siebie się rozumie że kandydat, jej da wszelkie gwarancye, a w Wiedniu jest dobrze widziany. Zdaje mi się zatem że w tej chwili lepiej kompletnie odegrać rolę za kulisami, i z niczem się nie wyrywać przed tutejszym P. — bo 1° ta walka z Jzbą Deput. strasznie go frasuje i zajmuje, a 2° że gdyby się mój kandydat udał, fakt ten byłby ważniejszym dla nas, jak wszelkie półsłówka i półobietnice człowieka który już nie czuje się w siłach podnieść tak ważnej kwestyi, jak jest Kwestya Polska. Zastanów się dobrze, Kochany Xiąże, nad tą kandydaturą, a zobaczysz że może jest jedyna ktora dzisiaj jest możebną. Nie będzie groźną dla nikogo, a ponieważ nikt na seryo wojny nie chce, bo nikt do wojny nie przysposobiony, będzie więc to un ajournement zupełnie w duchu polityki dzisiejszej....

Czy to prawda że Stefan Zam. wszedł w jakąs exploitacyą petrolu w Galicyi i Xięstwach. Dowiedzieli się o tem dawni nasi wopólnicy — mają mu to za złe, i lękam się żeby mu o to procesu nie zrobili, w skutek tego aktu podpisanego przez nas, ktorym się zobowiązaliśmy nie wchodzić do żadnej podobnej entrepryzy przez ciąg jednego roku. Van den Brule z goryczą mi o tem mówił, i poniekąd ma racyą....

Ibid. (original).

Traducerea.

Iubite Principe,

În adevăr, chestiunea Principatelor este azi de o mare însemnătate, dar mai ales pentru aceea că, în principiu, Domnul ¹ de aici, este hotărît să mențină unirea și nu are pe nimeni la îndemână care ar voi și ar putea să joace acest rol. Acest lucru îl știu cu siguranță — și de asemenea știu că celelalte puteri (în afară de Rusia), vin la conferință fără de niciun plan. Nîgra n'o ține aceasta în secret, la fel și ambasada turcă. Brătianu nu prea îndrăznește să vorbească pentru că trimite din țară vreo șase reprezentanți. Deci, pentru toate aceste motive, am lansat ideia candidaturii despre care ți-am pomenit în ultima scrisoare și Dumnezeu știe dacă această idee nu va reuși mai bine decât cum din depărtare se pare. Mă interesa mai cu seamă ca pe deoparte să pătrund la Domnul ² de aici și pe de altă parte la ambasada turcă. Singur candidatul (qui mord à la chose), cu orice chip vroia să obție dela mine o scrisoare către împărat, dar am refuzat, pentru că mi se pare că afacerea aceasta poate să reușească numai dacă nu va fi prea vizibil sprijinită de noi. Deci am găsit un alt mijloc pentru a prezenta împăratului ³ această idee, iar Doamna noastră s'a însărcinat cu ambasada turcă. Sunt convins că Domnul ⁴ de aici va spune : au fond c'est une manière de se débarasser d'un solliciteur și nu i se va opune, — și pentru că nu are pe nimeni la îndemână, Dumnezeu știe dacă nu-l va sprijini pe acesta chiar cu o oarecare energie. Mă îndoesc ca din partea Austriei să fie mari obiecțiuni, pentru că se înțelege dela sine că, candidatul îi va da toate garanțiile, și la Viena este bine văzut. Deci, în clipa de față, mi se pare că e mai bine să acționezi cu totul după culise și cu nimic să nu te pronunți față de Domnul ⁵ de aici, pentru că : 1. lupta aceasta cu Camera deputaților îl neliniștește

1. Napoleon III.

2. Napoleon III.

3. Najjasniejszy Pan este împăratul Napoleon III.

4. Napoleon III.

5. Napoleon III.

și-l preocupă, și 2. că în cazul că mi-ar reuși candidatul, faptul acesta ar fi mai însemnat pentru noi decât toate semivorbile și semifăgăduielile omului care deja nu se mai simte în stare să ridice o atât de însemnată chestiune, cum este chestiunea polonă. Reflectează bine, iubite principe, asupra acestei candidaturi și vei vedea că poate este singura care azi e posibilă. Nu va fi amenințătoare pentru nimeni și deoarece nimeni nu dorește serios războiul pentru că nimeni nu e pregătit de război, acest fapt va fi deci un ajournement cu totul în spiritul politicei de astăzi.

E adevărat că Ștefan Zamojski a intrat în vreo exploatare a petrolului în Galiția și Principate? Au aflat despre aceasta vechii noștri asociați — i-o țin de rău și mă tem ca să nu-l dea în judecată pentru aceasta, ca urmare a aceluia act semnat de noi și prin care ne angajasem să nu intrăm timp de un an, în nici o întreprindere asemănătoare. Van den Bruhle mi-a vorbit cu amărăciune despre aceasta și până la un punct, are dreptate....

XVII.

Leon Ryzszezewski către principele Adam Sapieha.

Paris, 30 Martie 1866.

Napoleon III, Turcia și Italia susțin pe candidatul propus de contele Ryzszezewski. De ce susțin Polonii această candidatură.

Kochany Xiężu.

... Kandydatura moja wiele mi czasu i zabiegów kosztuje, ale na lepszej jest drodze jak się Kochanemu Xięciu wydaje. Proszę tylko o niej nikomu nie wspominać, nawet Sokołowskiemu, bo nie trzeba aby wiadzano o tem że od Polaka wyszła, i przez element Polski popierana. Na drodze urzędowej, wszystko jest zrobionem. Car tutejszy wcale nie przeciwny, owszem — Metternich wie o tem, Turcyja także — Włochów mamy za sobą. Jdzie o to tylko aby z kraju przyszła propo-

zycya, i nad tem pracujemy. Mamy dość czasu przed sobą, bo wiemy z pewnością że na konferencyi wszyscy chcą, *trainer les choses en longueur* — ale czego nie mamy jeszcze to pieniędzy, a pieniędzy dużo potrzeba. Jest jednak modus in rebus, i być może że znajdziem takiego ktory fundusze zaawansuje. Przed kochanym Xięciem nie mam sekretów, ale o dyskrecyą proszę. Uważam tę rzecz za bardzo ważną dla nas, bo jeśli się uda to będzie znakomity punkt oparcia się dla nas — a jak się nie uda to będzie pretextem, okazją, dla Rossyi do jawnego wystąpienia. Cela précipitera les événemens. Kandydat mój zdecydowany iść *smia'o* w tym sensie, wystawilem mu rzecz jak powiadam, i byle był przez kraj powołany, nie cofnie się chociażby miał *zbrojno* potem opierać się interwencyi Ross. — Jest więc w tem wszystkim strona polityczna która mieć może swoje znaczenie. Dać upaść tej kwestyi Xięstw Naddunajskich nie należy — a upadnie niezawodnie skoro zagrzejnie w protokołch konferencyi. Jdzie więc tylko o to aby rzecz zgrabnie przeprowadzić — *son plus grand danger est le ridicule* — tego się więc najbardziej strzedz potrzeba.

Leon Rzyszczewski.

Ibid. (original).

Traducerea.

Iubite Principe,

... Candidatura mea mă costă mult timp și alergătură, dar este pe o cale mai bună decât vi se pare, iubite principe. Mă rog numai să nu se vorbească nimănui despre ea, nici chiar lui Sokołowski, pentru că nu trebuie să se știe că a pornit dela un Polon și că e sprijinită de elementul polon. Pe cale oficială totul este făcut. Țarul de aici de loc nu este contra, dimpotrivă — Metternich are cunoștință despre aceasta, Turcia la fel — pe Italieni îi avem de partea noastră. E vorba numai ca propunerea să sosească din țară, și asupra acestei chestiuni lucrăm. Avem destul timp înaintea noastră, deoarece știm cu siguranță că la conferință toți voiesc trainer

les choses en longueur — dar aceea ce nu avem încă, sunt banii, și bani trebuiesc mulți. Totuși este modus in rebus și poate că vom găsi pe cineva care va avansa fondurile. Față de D-vs., iubite principe, n'am secrete, dar mă rog pentru discreție. Socotesc acest lucru ca foarte însemnat pentru noi, căci dacă reușește, va fi un însemnat punct de sprijin pentru noi — iar dacă nu reușește, va fi un pretext, o ocazie pentru Rusia de a acționa pe față. Cela precipitera les événements. Candidatul meu e hotărît să meargă *îndrășnel* în acest sens, i-am prezentat lucrul după cum spun, și numai să fie chemat de țară, nu se va retrage chiar dacă ar avea mai apoi să se opue *cu armele* unei intervențiuni a Rusiei. Deci, în toată această chestiune, este o latură politică, care poate să aibă însemnătatea sa. Nu se cuvine să lași să cadă această chestiune a Principatelor Dunărene — și la sigur va cădea de îndată ce se va înămoli în protocoalele conferinței. E vorba numai ca lucrul să fie condus cu îndemănare — son plus grand danger est le ridicule — deci de aceasta cel mai mult trebuie să te păzești.

XVIII.

Leon Rzyszczewski către principele Adam Sapieha.

Paris, 16 Apr. 1866.

Candidatura n'a reușit din cauză că n'au fost bani și candidatul a fost, prea slab.

...W Xięstwach Naddunajskich poszło, jak się zdaje, nie po myśli naszej — ale coż robić! bez pieniędzy niepodobna dójść do niczego. Zresztą i kandydat moj za miękki do takich czynności — żeby był się żwawiej wziął, toby i kredyt był się łatwiej otworzył. Nie wiadomo wprawdzie czy konferencya tutejsza przyjmie tego Hohenz [ollerna], jednakowo nie luję się żadną, wtym względzie nadzieją, bo niema w tym człowieku dosyć energii (mówię tu o moim kandydacie) aby z nim puścić się na taką awanturę. Ztąd jednak mógł się spodziewać poparcia...

Leon Rzyszczewski.

Ibid (original) ·

Traducerea.

În Principatele Dunărene, după cum se pare, n'a mers după gândul nostru — dar ce să faci ! fără de bani e imposibil să ajungi la ceva. De altfel și candidatul meu era prea moale pentru astfel de acțiuni. Dacă ar fi fost mai energic, și creditul s'ar fi deschis mai ușor. Adevărat că nu se știe dacă conferința de aici va primi pe acel principe Hohenzollern, după cum, în această chestiune, nu-mi fac nici o iluzie pentru că acel om n'are destulă energie (mă refer aici la candidatul meu), pentru ca cu el să te angajezi într'o astfel de aventură. Totuși de aici se putea aștepta la sprijin.

CUPRINSUL

	Pag.
Prefață.	3
Lămurire	5
Directive noi polone după 1863.	7—25
Calea ferată.	13
Bancă	13
Credit fonciar	16
Portul și docurile din Brăila. Păduri. Cărbuni de piatră.	17
Petrolul.	18
Candidat polon la tronul României în 1866.	21
Anexe	27—62
I. Principele Adam Sapieha către Cuza-Vodă, Paris, 25 Iunie 1865.	27
II. Leon Ryzscczewski către principele Adam Sapieha, Aix, 20 Iulie 1865.	29
III. Principele Adam Sapieha către Cuza-Vodă, Heidelberg, 25 Septembrie 1865	29
IV. L. Ryzscczewski către principele Ad. Sapieha, Paris, 29 Sept. 1865.	30
V. Intre aceiași, Paris, 30 Sept. 1865.	32
VI. Intre aceiași, Paris, 5 Oct. 1865	33
VII. Principele Cuza către principele Ad. Sapieha, București, 27 Oct. 1865	38
VIII. L. Ryzscczewski către principele Ad. Sapieha, Paris 25 Noembrie 1865.	39
IX. Principele Ad. Sapieha către Cuza-Vodă, Heidelberg, 10 Dec. 1865.	40
X. L. Ryzscczewski către principele Ad. Sapieha, Paris, 30 Dec. 1865.	40
XI. Intre aceiași, Paris, 12 Febr. 1866.	44
XII. Principele Ad. Sapieha către Cuza-Vodă, Heidelberg, 14 Febr. 1866.	48
XIII. L. Ryzscczewski către principele Ad. Sapieha, Paris, 19 Febr. 1866.	48
XIV. Intre aceiași, Paris, 24 Febr. 1866	52
XV. „ „ Paris, 5 Martie 1866	53
XVI. „ „ Paris, 17 Martie 1866	56
XVII. „ „ Paris, 30 Martie 1866	59
XVIII. „ „ Paris, 16 Apr. 1866	61

ION C. BRĂȚIANU

	L e I
I. Ion C. Băcilă, Bibliografia Razboiului pentru Independență (1877—1879), București 1927, pag. 52	40
II. P. P. Panaitescu, Nicolae Bălcescu. Patru studii istorice însoțite de o schiță biografică și bibliografică. București, 1928 pag. 64	45
III. Liviu Marian, B. P. Hasdeu, schiță biografică și bibliografică. București, 1928, pag. 30	25
IV. Mihail Popescu, Documente inedite din preajma Unirii Principatelor. București, 1928, pag. 68	45
V. Emil Virtosu, I. Heliade Rădulescu. Acte și scrisori. București, 1928, pag. 104	60
VI. Dobreșcu, Patru conferințe ale Universității Libere de I. Andreșcu, C. C. Giurescu, A. Băznoșanu și I. Simionescu. București, 1928, pag. 100+20 planșe	75
VII. Mihail Popescu, Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1859. Acte din Arhivele dela Viena București, 1929, pag. XXVI+347	250
VIII. Teodor Bălan, Refugiații moldoveni în Bucovina 1821 și 1848. București, 1929, pag. XXXII+148	120
IX. Generalul R. Rosetti, Jurnalul de operațiuni al diviziei de infanterie de rezervă (23 Iulie 1877-29 Iulie 1878). București 1929, pag. XVIII+305	240
X. P. P. Panaitescu, Emigrația polonă și Revoluția română dela 1848. Studii și documente. București, 1929, pag. 136	120
XI. C. C. Giurescu, Ion C. Brătianu. Acte și cuvântări, vol. III (1 Mai 1877—30 Aprilie 1878) București, 1930, pag. XVI+402	250
XII. Generalul R. Rosetti, Corespondența generalului Iancu Ghica (2 Aprilie 1877—8 Aprilie 1878). București, 1930, pag. 210	150
XIII. Alexandru Marcu, Conspiratori și conspirații în epoca Renașterii politice a României. București, 1930, pag. 373	270
XIV. Dan Simonescu, Din istoria presei românești: Republica Română. Paris, 1851—Bruxelles, 1853. București, 1931, pag. 61	50
XV. Olimpiu Boitoș, Une correspondance française concernant le Congrès de Berlin (1878). București, 1931, pag. 60	50
XVI. N. Corivan, Din activitatea emigraților români în Apus (1852—1857). București, 1931, pag. 170+8 planșe	130
XVII. Emil Virtosu, 1821. Date și fapte noi. București 1932, pag. LXI+253+12 planșe	230
XVIII. N. Georgescu-Tistu, Ion C. Brătianu. Acte și cuvântări, vol. IV (1 Mai 1878—30 Aprilie 1879). București 1932. p. XVIII+410+5 planșe	250
XIX. I. C. Filitti, Frământările politice și sociale în Principatele române dela 1821 la 1828 București, 1932, pag. 192	140
XX. P. P. Panaitescu, Corespondența lui C. Ypsilanti cu guvernul rusesc (1806—1810) București, 1933, pag. 125	100
XXI. Din corespondența Familiei Ion C. Brătianu. București, 1933, pag. XVI+320+8 planșe. Vol. I	80
et zianu, Din arhiva lui Dumitru Brătianu, acte și scrisori din perioada 1840-1870. București 1933, pag. 368+3 planșe. Vol. I	80

	<u>Lei</u>
XXIII. Al. Cretzianu, Din arhiva lui Dumitru Brătianu, acte și scrisori din perioada 1840-1870. București 1933 pag. 320 Vol. II	80
XXIV. Din corespondența familiei I. C. Brătianu București, 1934 pag. 415 + 15 planșe, vol. II	80
XXV. George Marinescu și C. Grecescu, Ion C. Brătianu. Acte și cuvântări, vol. V (1 Mai 1879 — 30 Aprilie 1880) București p. XIII+418+1 planșă	180
XXVI. Din corespondența familiei Ion C. Brătianu, București, 1934, pag. 462+11 planșe, vol. III	80
XXVII. Din corespondența familiei Ion C. Brătianu, București, 1935, pag. 355+6 planșe, vol. IV	80
XXVIII. Gh. Duzinchevici, Cuza-Vodă și revoluția polonă din 1863, București, 1935, pag. 104.	60
XXIX. Din corespondența familiei Ion C. Brătianu, București, 1935, pag. 548+9 planșe, vol. V	80
XXX. Gr. Marinescu și C. Grecescu, Ion C. Brătianu. Acte și cuvântări, vol. I. partea 2-a (1869—1876) XVIII+544.	
 G. I. Brătianu, Le problème des frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congrès de Berlin. București, 1928, pag. 52 + 1 hartă.	45